

MARCIN SZYMONIAK
(UNIwersytet Jagielloński)

ŚREDNIOWIECZNE PIECZĘCIE CYSTERSKIE Z DIECEZJI KRAKOWSKIEJ JAKO ŹRÓDŁO BADAŃ NAD ZAKRESEM WŁADZY OPATÓW I KONWENTÓW

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule starano się dowieść, że średniowieczne pieczęcie męskich klasztorów cysterskich z diecezji krakowskiej (klasztor cysterek nie występowały na tym obszarze) mogą stanowić pożyteczne źródło w badaniach nad zakresem władzy opatów i konwentów. W okresie średniowiecza na terenie diecezji krakowskiej funkcjonowało pięć opactw cysterskich, w Jędrzejowie, Wąchocku, Koprzywnicy, Mogile i Szczyrzycu. Ich pieczęcie nie zostały jak dotąd opracowane (wyjątek stanowią pieczęcie klasztoru w Mogile). Podstawa źródłowa obejmuje dwadzieścia dziewięć wzorów pieczęci, zachowanych w czterdziestu czterech odciskach.

Przeprowadzone badania pokazały, że omawiane pieczęcie w znacznym stopniu odzwierciedlały przestrzeń władzy opatów i konwentów. Na ogół wykonywano je zgodnie z zarządzeniami kapituły generalnej zakonu cystersów w Cîteaux. W przypadku pieczęci opatów początkowo były one niewielkie, bezimienne i przedstawiały tylko postać przełożonego w habicie, z pastorałem w prawej ręce i księgą w lewej. Za ich pomocą opaci szerzyli ideały monastyczne cystersów, czyli ubóstwo, surowość i prostotę. Tym samym demonstrowali swoją władzę duchową i pasterską nad mnichami. W o wiele większym stopniu majestat tej władzy ukazywały pieczęcie opackie od połowy XIV wieku, kiedy w twórczości artystycznej cystersi częściowo odeszli od swoich ideałów. Od tego momentu pieczęcie były już imienne, dużo większe i bardziej ozdobne. Widnieją na nich dodatkowe elementy, na przykład baldachimy, podnóżki, herby rodowe. Nie zawsze jednak w pełni oddawały one zakres władzy przełożonego. Na pieczęciach opatów mogielskich z XV wieku ich postaci nie przedstawiono w infule, choć mogli oni używać insygniów pontyfikalnych.

Zgodnie z postanowieniami kapituły generalnej zakonu niemal wszystkie konwenty (poza mogińskim) dysponowały pieczęcią dopiero po 1335 roku. Oznaczało to wzrost ich pozycji w klasztorach. Na wszystkich pieczęciach konwentualnych obowiązkowo umieszczono wizerunek Matki Bożej z Dzieciątkiem, natomiast nie występują na nich postaci zakonników (wyjątek stanowią pieczęcie konwentu mogińskiego). Pieczęcie te służyły zatem propagowaniu kultu maryjnego oraz podstawowych ideałów cystersów, wyrażając tym samym władzę duchową konwentów.

SŁOWA KLUCZOWE

pieczęć, klasztor, cystersi, opat, konwent, mnich, Matka Boża, pastorał, infuła, zakres władzy, ikonografia

INFORMACJE O AUTORZE

Marcin Szymoniak
Zakład Nauk Pomocniczych Historii
Uniwersytet Jagielloński
marhist5@poczta.onet.pl

WSTĘP

Zasadniczym celem niniejszego artykułu jest wykazanie, że średniowieczne pieczęcie męskich klasztorów cysterskich z diecezji krakowskiej (klasztory cysterek nie występowały na omawianym obszarze) mogą stanowić wiarygodne źródło w badaniach nad zakresem i przestrzenią władzy ich właścicieli. Pod pojęciem sfragistyki cysterskiej należy rozumieć pieczęcie opatów, konwentów oraz niekiedy kapituł klasztornych. Kryją one w sobie bardzo duży potencjał informacyjny. Dlatego też trzeba je rozpatrywać nie tylko w aspekcie dyplomatyczno-prawnym, ale również ikonograficznym i epigraficznym. Analiza wyobrażeń i napisów napieczętych pozwala na dotarcie do pewnych aspektów przeszłości poszczególnych opactw, w tym kwestii związanych z zakresem sprawowanej władzy. W przypadku opatów była to bowiem władza pasterska i duchowa nad wspólnotą klasztorną, świecka nad poddanymi, a także władza wynikająca z posiadania przez niektórych opatów prawa do pontyfikaliów. Z kolei w odniesieniu do konwentów była to władza w obrębie klasztoru oraz władza duchowa. Wiele elementów wyobrażeń średniowiecznych pieczęci cysterskich pomaga w rekonstrukcji zakresu władzy opatów i konwentów. Są to między innymi: insygnia władzy, ubiór i herby opatów, baldachimy nad postacią opata, podnóżki, postać patrona kościoła klasztornego, ręka trzymająca pastorał.

W okresie średniowiecza na terenie diecezji krakowskiej funkcjonowało pięć opactw cysterskich: w Jędrzejowie, Wąchocku, Koprzywnicy, Mogile i Szczyrzycu. Problematyka ich pieczęci nie była jak dotąd przedmiotem głębszej analizy historyków¹. Wyjątek stanowią pieczęcie z klasztoru w Mogile, które zebrał i częściowo opracował Marcin Starzyński². Materiałem porównawczym i punktem odniesienia dla tej pracy były artykuły poświęcone sfragistyce innych polskich opactw cysterskich: z Łekna-Wągrowca, Lubiąża, Rud, Byszewa-Koronowa, Pelplina i Jemielnicy³.

¹ Poruszano ją sporadycznie, zazwyczaj na marginesie innych rozważań sfragistycznych. Zob. P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie – Wągrowcu (cz. I)*, „Studia i Materiały do dziejów Pałuk”, t. 4, red. A. M. Wyrwa, Poznań 2003, s. 187–188, 190; idem, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie – Wągrowcu (część II)*, „Studia i Materiały do dziejów Pałuk”, t. 6, red. A. M. Wyrwa, Warszawa 2006, s. 149–151; idem, *Herby na pieczęciach cysterskich – wybrane zagadnienia*, [w:] *Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 194, 198, 208–209; Z. Zyglewski, *Pieczęcie klasztoru cystersów w Koronowie*, „Nasza Przyszłość” 2001, t. 96, s. 144, przyp. 5; M. Niwiński, *Średniowieczni opaci klasztoru wąchockiego*, Kraków 1931, s. 9, przyp. 1. Literaturę przedmiotu oraz wydawnictwa źródłowe, w których były opisywane średniowieczne pieczęcie cysterskie z diecezji krakowskiej, wymieniam w artykule: M. Szymoniak, *Stan i perspektywy badań nad średniowiecznymi pieczęciami klasztorów męskich w diecezji krakowskiej*, [w:] *Źródła staropolskie i nauki pomocnicze historii*, red. J. Rogulski, Kraków 2013, s. 188–191, 193–198, 205.

² M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów mogiłskich*, Kraków 2005, s. 37–43, 80–83; idem, *Herby i pieczęcie opactwa i opata klasztoru Cystersów w Mogile. Tradycja i współczesność*, „Cistercium Mater Nostra. Tradycja – Historia – Kultura” 2010, nr 4, s. 121–147; idem, *Geschichte des Wappens der Cistercienserabtei in Mogila*, „Analecta Cisterciensia” 2012, nr 62, s. 269–273, 276–278, 288–289; idem, „*Confraternitas cum monasterio de Mogila*” – przyczynek do historii wrocławskiego klasztoru kanoników regularnych na Piasku w średniowieczu, „Rocznik Krakowski” 2006, t. 72, s. 65–66.

³ P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie... (cz. I)*, op. cit., s. 179–202; idem, *Pieczęcie cysterskie... (cz. II)*, op. cit., s. 139–153; idem, *Herby na pieczęciach cysterskich – wybrane...*, op. cit., s. 191–215; idem, *Herby na pieczęciach cysterskich. Tablice*, „Cistercium Mater Nostra. Tradycja – Historia – Kultura” 2012–2013, nr 6, s. 237–241; idem, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie – Wągrowcu (cz. III)*, „Cistercium Mater Nostra. Tradycja – Historia – Kultura” 2012–2013, nr 6, s. 241–247; P. Wiszewski, *Średniowieczna śląska pieczęć klasztorna jako środek przekazu informacji (XIII – I połowa XVI w.)*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 11–30; idem, *Elementy natury na wizerunkach wybranych średniowiecznych pieczęci śląskich*, [w:] *Człowiek i przyroda w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. W. Iwańczak, K. Bracha, Warszawa 2000, s. 78–83; M. L. Wójcik, *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich*,

Podstawa źródłowa obejmuje dwadzieścia dziewięć wzorów pieczęci, zachowanych w czterdziestu czterech odciskach⁴. W poniższej tabeli przedstawiono, jak liczby te rozkładają się na poszczególne klasztory. Pod nazwami miejscowości podano rok fundacji lub lata procesu fundacyjnego opactw⁵. Następnie zaznaczono liczbę pieczęci opatów i konwentów oraz w nawiasach okrągłych liczbę ich odcisków. Z kolei po myślnikach wypisano lata, w których pieczęcie były używane. Należy zwrócić uwagę na to, że nie znamy ani jednej pieczęci konwentu z Jędrzejowa. Natomiast z 1219 roku pochodzi najstarsza zachowana pieczęć cysterska z ziem polskich – *sigillum* opata jędrzejowskiego Teodoryka, nieznana dotychczas innym badaczom⁶.

[w:] *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej. Materiały z konferencji naukowej odbytej w klasztorze oo. Cystersów w Krakowie Mogile z okazji 900 rocznicy powstania Zakonu Ojców Cystersów, Poznań–Kraków–Mogila, 5–10 października 1998*, red. A. M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 405–415; idem, *Pieczęcie opatów rudzkich*, [w:] *Klasztor cystersów w Rudach. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej odbytej 7 czerwca 2008 r. w Rudach*, red. N. Mika, Racibórz 2008, s. 41–56; idem, *Pieczęcie cystersów jemieńskich do połowy XVI wieku (z zespołu Rep. 85 Archiwum Państwowego we Wrocławiu)*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej...*, op. cit., s. 31–37; Z. Zyglewski, op. cit., s. 143–168; D. Karczewski, *Materiały do sfragistyki opactwa pelplińskiego*, [w:] *Pelplin. 725 rocznica powstania opactwa cysterskiego. Kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu*, red. D. A. Dekański, Pelplin–Tczew 2002, s. 137–148.

⁴ Pieczęcie te przechowują następujące instytucje: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Kapituły Katedralnej w Sandomierzu (dalej: AKKS), Archiwum Klasztoru Kanoników Regularnych Laterańskich w Krakowie (dalej: AKKRL), Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej (dalej: AKKK), Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Archiwum OO. Cystersów w Mogile (dalej: ACM), Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej: APB), Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: APW), Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej: AUJ), Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie (zbiory Fundacji XX. Czartoryskich – dalej: BCz) oraz Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (dalej: BU KUL).

⁵ Dane na ten temat zaczerpnięto z: J. Dobosz, L. Wetesko, *Jędrzejów*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, red. A. M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 91; T. Kawka, H. Leszczyński, *Kacice-Mogila*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, op. cit., s. 99; J. Dobosz, L. Wetesko, *Koprzywnica*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, op. cit., s. 150; B. Kwiatkowska-Kopka, *Ludźmierz-Szczyrzyc*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, op. cit., s. 219; J. Dobosz, L. Wetesko, *Wąchock*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, op. cit., s. 330.

⁶ Wspominam o niej w artykule: M. Szymoniak, op. cit., s. 199, 201.

Tab. 1. Liczba znanych pieczęci w poszczególnych klasztorach cysterskich z diecezji krakowskiej

	Brzeźnica- -Jędrzejów (ok. 1140, koniec lat 40. XII w.)	Wąchock (1179)	Koprzywnica (1185)	Kacice-Mogiła (1218–1226)	Ludźmierz- -Szczyrzyc (1231–1243)
Pieczęcie opackie	3 (4) – 1219, 1285, 1462, 1480	2 (2) – 1285, 1504	5 (6) – 1285, 1324, 1390, 1444, 1468, 1472	10 (12) – 1375, 1384, 1389 (?), 1426, 1427, 1426–1436, 1431, 1438, 1456, 1471, 1488, 1495	2 (3) – 1285, 1289, 1353
Pieczęcie konwen- tualne	–	1 (2) – 1504, 1678	1 (7) – 1390, 1391, 1420, 1444, 1468, 1552, 1563	3 (6) – 1283, 1375, 1391, ostatnia ćwierć XIV w., druga połowa XV w. (dwa odciski)	2 (2) – 1353, 1560
Suma	3 (4)	3 (4)	6 (13)	13 (18)	4 (5)
29 (44)					

Źródło: opracowanie własne.

Artykuł oprócz uwag wstępnych i podsumowania składa się z dwóch części. Ukazano w nich, w jakim stopniu średniowieczne pieczęcie cysterskie z diecezji krakowskiej są pomocne w rekonstrukcji zakresu władzy sprawowanej przez opatów (w części pierwszej) i konwenty (w części drugiej). Omawiając je, poruszono kilka istotnych zagadnień, na przykład to, w jakim zakresie wielkość pieczęci, kolejność ich przywieszenia do dokumentów oraz treść legend i wyobrażeń napieczętych odzwierciedlały przestrzeń oraz zakres władzy opata i konwentu, a także czy dysponowanie przez niektórych opatów insygniami pontyfikalnymi zawsze skutkowało umieszczaniem ich na pieczęciach. Przedstawiono również kwestię wpływu ogólnych ustaleń kapituły generalnej w Cîteaux oraz tradycji zakonnej (w tym ideałów monastycznych wraz ze stosunkiem do nich cystersów), na liczbę, kształt, wyobrażenia i legendę pieczęci. W opisach pieczęci i dokumentów używano stron heraldycznych.

PIECZĘCIE OPACKIE

Cystersi byli pierwszym zakonem w historii o scentralizowanej strukturze. O większości spraw decydowała w nim doroczna kapituła odbywana w Cîteaux, w której zobowiązani byli uczestniczyć wszyscy opaci (ci z odległych krajów co kilka lat). Była ona najwyższą władzą ustawodawczą i sądowniczą cystersów⁷. Na mocy jej zarządzeń podczas instalacji, czyli benedykcji, opat-elekt otrzymywał między innymi tłok pieczęci, który należy uznać za jedno z insygniów opackich, symbolizujące władzę na terenie klasztoru. Nie ulega wątpliwości, że był to tłok pieczęci jego poprzednika, bowiem między wyborem a przejęciem pieczęci pozostawało niewiele czasu na wykonanie typariusza z imieniem elekta. Przekazanie pieczęci podkreślało również ciągłość władzy w klasztorze⁸.

Zasadniczym insygnium, które biskup wręczał opatowi w trakcie obrzędu benedykcji był pastorał. W ten sposób biskup przekazywał zwierzchnikowi klasztoru część swojej władzy pasterskiej na obszar opactwa. Pastorał widnieje na każdej średniowiecznej pieczęci przełożonych cystersów. W przeciwieństwie do innych zakonów, na przykład bożogrobców⁹, posługiwanie się pastorałem przez opata cysterskiego nie było warunkowane otrzymaniem papieskiego przywileju na używanie pontyfikaliów. Przysługiwał on bowiem opatom z urzędu od czasów powstania zakonu. Początkowo był tylko oznaką przewodzenia wspólnocie mnichów, ale później stał się jednym z widomych znaków jurysdykcji opata na terenie klasztoru¹⁰.

Innym insygnium wręczanym opatowi podczas benedykcji była zakonna *Reguła*. Na wielu pieczęciach cysterskich, także z diecezji krakowskiej, znajduje się wyobrażenie opata z księgą trzymaną bezpośrednio przy piersi. Inter-

⁷ M. Daniluk, S. Kiełtyka, *Cystersi. Dzieje*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, kol. 722.

⁸ P. Stróżyk, *Symbole władzy opata w przestrzeni klasztoru cysterskiego*, [w:] *Ingenio et humilitate. Studia z dziejów zakonu cystersów i Kościoła na ziemiach polskich*, red. A. M. Wyrwa, Poznań–Katowice–Wąchock 2007, s. 45–46.

⁹ Na przykład w 1411 roku (anty)papież Jan XXIII nadał prepozytowi klasztoru Bożogrobców w Miechowie prawo do używania infuły, pastorału, pierścienia, dalmatyki oraz innych części stroju liturgicznego. Zob. *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, cz. 1, wyd. S. Kuraś, Lublin 1965, nr 197, s. 337–338.

¹⁰ M. Stawski, *Benedykacja opata cysterskiego w średniowieczu*, [w:] *Pelplin. 725 rocznica powstania...*, op. cit., s. 378–379; P. Stróżyk, *Symbole władzy opata...*, op. cit., s. 40–41; M. Gronowski, *Insygnia władzy opackiej i ich symbolika*, [w:] *Imago narrat. Obraz jako komunikat w społeczeństwach europejskich*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2002, s. 350; M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 13–14, przyp. 21. Szeroko na temat pastorału zob. K. Bogacka, *Pastorały w Polsce XI–XVIII w.*, Marki 2004.

pretuje się ją zazwyczaj jako Biblię bądź Ewangelię. Według Pawła Stróżyka może ona przedstawiać właśnie egzemplarz zakonnej *Reguły*, która stanowiła podstawę w rządzeniu podległymi opatowi mnichami¹¹. Brak jednak na to przekonujących dowodów. Jeśli tak było, to na jednym z insygniów władzy opackiej, czyli pieczęci, ukazywano kolejne po pastorałe insygnium – księgę z regułą św. Benedykta, do której przepisów „szarzy mnisi” przywiązywali dużą wagę.

Cystersi używali pieczęci niemal od początku swojej działalności, co wynikało z bardzo szybkiej recepcji dokumentu w ich klasztorach. Do 1335 roku funkcjonowały jedynie pieczęcie opatów. Były one bezimienne, tylko z nazwą urzędu i siedziby klasztornej. Może to świadczyć o wysokiej pozycji opatów w tym czasie, dużo większej niż konwentów. Z drugiej strony opat uwierzytelniał dokumenty w imieniu wszystkich współbraci, którym przewodził. Skoro nie było pieczęci konwentu, to pieczęć opacka musiała funkcjonować jako bezimienna. W tym znaczeniu była to bardziej pieczęć wspólnoty klasztornej niż indywidualna pieczęć przełożonego. Wobec tego mogła być ona używana przez kilku opatów przez wiele lat, choć w przypadku pieczęci opatów cysterskich z diecezji krakowskiej nie spotkałem się z takim zjawiskiem¹².

Z okresu do połowy XIV wieku zachowało się sześć pieczęci opatów cysterskich z diecezji krakowskiej. Wszystkie są ostroowalne, niewielkie i bezimienne. Oto ich krótkie opisy¹³:

- I/1. Pieczęć opata jędrzejowskiego Teodoryka (występuje w źródłach w latach 1213–1246)¹⁴ – piesza; odcisk w wosku barwy naturalnej, w miseczce wosko-

¹¹ P. Stróżyk, *Symbole władzy opata...*, op. cit., s. 44; M. Stawski, op. cit., s. 376.

¹² P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie... (cz. II)*, op. cit., s. 148–149; M. L. Wójcik, *Średniowieczne pieczęcie...*, op. cit., s. 407.

¹³ Opis każdej pieczęci cysterskiej z diecezji krakowskiej rozpoczyna się od numeru oraz nazwy właściciela (pieczęcie opackie otrzymały numer porządkowy I, a konwentualne II). W przypadku pieczęci opackich po imieniu i nazwisku opata podano czas sprawowania funkcji przełożonego. Następnie zamieszczono typ pieczęci, informacje na temat jej odcisków, treść legendy oraz opis wyobrażenia (zrezygnowano z niego w odniesieniu do pieczęci nr I/1–I/6). W opisach legend rozwinięcie skrótów podano kursywą w nawiasach okrągłych, zrekonstruowane fragmenty napisu ujęto w nawiasy kwadratowe (ubytki w wyrazach, których nie udało się w pełni odczytać, zaznaczono kropkami, a całkowicie wykruszone lub zatarte wyrazy wielokropkiem), natomiast elementy przedstawienia pieczęci rozdzielające człony napisu oznaczono ukośnikiem.

¹⁴ M. Zdanek, *Opat Teodoryk i cystersi jędrzejowscy w I. połowie XIII wieku*, [w:] *Cystersi – Jędrzejów – Ziemia Jędrzejowska. Wspólne dziedzictwo*, red. K. Ślusarek, Jędrzejów–Kraków 2006, s. 51–67; W. Bukowski, *Katalog opatów jędrzejowskich. Próba ustalenia chronologii*, [w:] *Cystersi w Polsce. W 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, red. D. Olszewski, Kielce 1990, s. 185–186.

wej, zawieszony na pasku pergaminowym (1219 r.), wym. 43×26 mm; legenda: kapitała z elementami uncjały, + SIGILLVM ABB[A]TIS · DE ANDREO(v)¹⁵.

- I/2. Pieczęć opata jędrzejowskiego Jana (występuje w źródłach w latach 1274, 1285–1286)¹⁶ – piesza; odcisk w wosku barwy naturalnej (jasnej), w miseczce woskowej, zawieszony na jedwabnym sznurku z czerwonych i zielonych nici (1285 r.), wym. 44×27 mm (zachowany fragment wosku o wym. 31×26 mm); legenda: kapitała z elementami uncjały, + S[IGI]LLVM [...] O [...]¹⁷.
- I/3. Pieczęć opata koprzywnickiego Stefana (występuje w źródłach w latach 1284–1289)¹⁸ – majestatowa; odcisk w wosku zielonym, zawieszony na pasku pergaminowym (1285 r.), wym. 34×24 mm (zachowany fragment wosku o wym. 28×24 mm); legenda: kapitała z elementami uncjały, [...] DE C[O] PRIVENIC[.]¹⁹.
- I/4. Pieczęć opata wąchockiego Jana I (1284–1285)²⁰ – piesza; odcisk w wosku zielonym, zawieszony na pasku pergaminowym (1285 r.), wym. 36×24 mm (zachowany fragment wosku o wym. 30×24 mm); legenda: kapitała z elementami uncjały, [...] AB[....] DE WANCO[...]²¹.
- I/5. Pieczęć opata szczyrzyckiego Baldwina (występuje w źródłach w latach 1284–1296)²² – piesza; odciski: w wosku zielonym (1285 r.) i barwy naturalnej (1289 r.), zawieszone na pasku pergaminowym, wym. 44×26 mm (drugi

¹⁵ APW, Rep. 67, dok. perg. nr 14 (15); zob. też: *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. 2, Wrocław 1959, nr 221, s. 235–238.

¹⁶ W. Bukowski, op. cit., s. 187–188.

¹⁷ APB, Klasztor Cystersów w Koronowie (zespół nr 437), dok. perg. nr 6; zob. też: M. Hlebionek, *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, Warszawa 2012, nr 85, s. 187 (z błędną datą: 1288 r.); F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej. Uzupełnienie*, Kraków 1936, nr 662, s. 11.

¹⁸ Z. Kozłowska-Budkowa, S. Szczur, *Dzieje opactwa cystersów w Koprzywnicy do końca XIV wieku*, „Nasza Przesłość” 1983, t. 60, s. 46–47.

¹⁹ APB, Klasztor Cystersów w Koronowie (zespół nr 437), dok. perg. nr 4; zob. też: M. Hlebionek, op. cit., nr 86, s. 188; *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski* (dalej: KDW), t. 3, Poznań 1879, nr 2034.

²⁰ J. Mitkowski, *Jan (2. poł. XIII w.)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962, s. 430.

²¹ APB, Klasztor Cystersów w Koronowie (zespół nr 437), dok. perg. nr 4; zob. też: M. Hlebionek, op. cit., nr 94, s. 199; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich*, część I: *Doba piastowska*, Kraków 1899, nr 189, s. 128; idem, *Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej. Uzupełnienie*, op. cit., nr 641, s. 4.

²² J. M. Marszałska, W. Graczyk, *Opaci i przeorzy Klasztoru OO. Cystersów w Szczyrzycu od XIII do XX wieku*, Kraków 2006, s. 26–29.

odcisk zachowany we fragmencie o wym. ok. 32×24 mm); legenda: kapitała z elementami uncjały, [SI]GILLV[M] [AB]BAT / I(s) DE [...] ²³.

- I/6. Pieczęć opata koprzywnickiego Jana (1319–1324) ²⁴ – piesza; odcisk w wosku barwy naturalnej (ciemnej), zawieszony na pasku pergaminowym (1324 r.), wym. ok. 40×28 mm (zachowany w połowie o wym. 37×21 mm); legenda: kapitała z elementami uncjały, [...] [...]IVINI[...] [...] ²⁵.

Wyobrażenia powyższych pieczęci można uznać za jednostajne i monotonne. Przedstawiają niemal zawsze stojącego opata z pastorałem w prawej ręce i księgą w lewej, ubranego w zakonny habit ²⁶. Nie występują na nich żadne dodatkowe elementy ²⁷, a legenda jest schematyczna. Tak wyglądały pieczęcie opatów cysterskich również z innych polskich diecezji do około połowy XIV wieku ²⁸. Zgodnie z zarządzeniami kapituły generalnej pieczęcie cysterskie miały być ubogie w treści i formie. Miały ukazywać tylko to, co niezbędne, bez nieopartych na przesłankach ascetycznych przejawów artyzmu. Podobnie jak cała twórczość artystyczna cystersów, wyrażająca się w rezygnacji ze zdobień w wystroju zewnętrznym i wewnętrznym kościołów i klasztorów, służyły one podkreśleniu ideałów monastycznych, a więc ubóstwa, surowości i prostoty ²⁹. W sposób szczególnie symbolizowała je na pieczęciach postać przełożonego. Należy bowiem pamiętać, że władza opata miała przede wszystkim wymiar władzy pasterskiej. Opat był ojcem i duchowym mistrzem dla rodziny zakonnej, wzorem cnót moralnych, wikariu-

²³ APB, Klasztor Cystersów w Koronowie (zespół nr 437), dok. perg. nr 4 (1285 r.); BCz, dok. perg. nr 62 (1289 r.); zob. też: M. Hlebionek, op. cit., nr 93, s. 198 (1285 r.); KDW, t. 3, nr 2034.

²⁴ S. Puławski, *Katalog czyli kronika Opatów XX. Cystersów w Koprzywnicy*, „Kronika Dyecezyi Sandomierskiej” 1911, R. IV, s. 136.

²⁵ ACM, dok. perg. nr 55; zob. też: *Diplomata monasterii Clarae Tumbae prope Cracoviam*, ed. E. Janota, Cracoviae 1865, nr 52, s. 40–41.

²⁶ Tylko na pieczęci opata koprzywnickiego Stefana z 1285 r. (nr I/3) jego postać ukazano w pozycji siedzącej na tronie ustawionym na postumencie.

²⁷ Wyjątek stanowi pieczęć opata jędrzejowskiego Teodoryka z 1219 r. (nr I/1), wyobrażająca stojącego na podnóżku opata w infule, pod którym umieszczono bliżej nieokreślony detal. Według niektórych badaczy infuła występuje także na niezbyt dobrze zachowanych pieczęciach opatów: wąchockiego Jana I i koprzywnickiego Stefana z 1285 r. (nr I/4, I/3), o czym szerzej poniżej.

²⁸ P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie... (cz. II)*, op. cit., s. 140, 146, 148–152, fot. 1; M. L. Wójcik, *Średniowieczne pieczęcie...*, op. cit., s. 407; Z. Zyglewski, op. cit., s. 144–146, fot. 1; D. Karczewski, op. cit., s. 138–139, ryc. 1.

²⁹ J. Stożek, *Cystersi. Duchowość*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, kol. 734; D. Tabor, *Iluminacje cysterskich kodeksów śląskich XIII wieku*, Kraków 2004, s. 122–124.

szem Chrystusowym, prowadzącym powierzoną sobie grupę ludzi do zbawienia³⁰.

Sytuacja zaczęła się zmieniać w XIV wieku, kiedy osłabły więzy filialne pomiędzy klasztorami. Sam zakon odszedł też dość daleko od swoich pierwotnych ideałów. Już w XIII wieku cystersi często odstępowali od surowej reguły ubóstwa, na przykład przyjmując wioski z ludnością zależną oraz nadania ziemskie³¹. Zmiany te wywarły wpływ także na ich pieczęcie. Z okresu od połowy XIV wieku do końca średniowiecza znanych jest szesnaście pieczęci opackich z diecezji krakowskiej. Poza dwoma wyjątkami wszystkie są ostroowalne. Oto ich opisy:

- I/7. Pieczęć opata szczyrzyckiego Dionizego (ok. 1327–1353)³² – pieszka; odcisk w wosku czerwonym, w miseczce woskowej, zawieszony na jedwabnych sznurkach z fioletowych nici (1353 r.), wym. 53×30 mm; legenda: majuskuła gotycka, + S(*igillum*) FR(*atr*)IS DIONISII ABB(a)TIS D(e) CIRICZS; w polu pieczęci stojąca na podnóżku postać opata w habicie; prawą rękę opat ma uniesioną w geście błogosławieństwa, a w lewej trzyma pastorał z krzywaśnią skierowaną na zewnątrz; po prawej stronie pieczęci wyrasta wić roślinna; poniżej podnóżka pod trójłukową arkadą umieszczono bliżej nieokreślony detal; widoczne rysy twarzy i tonsura opata³³.
- I/8. Pieczęć opata mogińskiego Mikołaja I (1356–1375)³⁴ – pieszka; odcisk w wosku barwy naturalnej, w miseczce woskowej, zawieszony na pasku pergaminowym (1375 r.), wym. 59×35 mm; legenda: majuskuła gotycka, S(*igillum*) FR(*atr*)IS NICOLAI ABBATIS CLARE TVMBE; w polu pieczęci stojąca postać opata w habicie, trzymającego w prawej ręce pastorał z krzywaśnią skierowaną na zewnątrz, a w lewej księgę przy piersi; opat stoi na podnóżku pod gotyckim baldachimem zbudowanym z trójłukowej arkady, wspartym na dwóch kolumnkach i zwieńczonym trzema wieżyczkami wkomponowanymi w otok pieczęci; poniżej podnóżka umieszczono przedmiot zbliżony kształtem do tarczy herbowej; pole pieczęci wypełniają romby z rozetkami³⁵.

³⁰ M. Stawski, op. cit., s. 372–373, 376; L. Moulin, *Życie codzienne zakonników w średniowieczu (X–XV wiek)*, Warszawa 1986, s. 143.

³¹ M. Daniluk, S. Kiełtyka, op. cit., kol. 723–724; M. Daniluk, Z. Leszczyński, *Cystersi. W Polsce*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, op. cit., kol. 730.

³² J. M. Marszałska, W. Graczyk, op. cit., s. 33–37.

³³ AKKK, dok. perg. nr 131; zob. też: *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława* (dalej: KDKK), cz. 1, Kraków 1874, nr 196, s. 250–251; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie...*, op. cit., nr 432, s. 239–240.

³⁴ M. Starzyński, *Katalog opatów mogińskich w średniowieczu*, „Nasza Przyszłość” 2003, t. 100, s. 101–102.

³⁵ ACM, dok. perg. nr 111; zob. też: M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 40, il. 29; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie...*, op. cit., nr 516, s. 267; *Diplomata monasterii...*, op. cit., nr 88, s. 72.

- I/9. Pieczęć opata mogińskiego Piotra Lipki (1375–1389)³⁶ – piesza; odciski: w wosku ciemnozielonym, w miseczce woskowej, pierwszy zawieszony na pasku pergaminowym (1384 r.), a drugi luźny (1389 r.?), wym. 58×32 mm; legenda: majuskuła gotycka, S(*igillum*) · FR(*atr*)IS · PETRI · ABBATIS · CLARE · TVM · BE; w polu pieczęci stojąca postać opata w habicie, trzymającego w prawej ręce pastorał z krzywaśnią skierowaną na zewnątrz, a w lewej księgę przy piersi; opat stoi na podnóżku pod gotyckim baldachimem zbudowanym z arkady, wimperg i pinakli, wspartym na dwóch kolumnkach i zachodzącym na otok pieczęci; poniżej podnóżka umieszczono trójlistną palmę³⁷.
- I/10. Pieczęć opata koprzywnickiego Konrada II (1386–1391)³⁸ – piesza; odcisk w wosku zielonym, w miseczce woskowej, zawieszony na pasku pergaminowym (1390 r.), wym. 55×34 mm; legenda: majuskuła gotycka, S(*igillum*) · FR(*atr*)IS · CONRADI · ABB(*at*)IS · DE · COPRIWINCI(*a*); w polu pieczęci stojąca postać opata w habicie, trzymającego w prawej ręce pastorał z krzywaśnią skierowaną do wewnątrz, a w lewej księgę przy piersi; opat stoi na postumencie pod gotyckim baldachimem o skromnej dekoracji, zbudowanym z arkady oraz nielicznych wimperg i pinakli, wspartym na dwóch kolumnkach i zachodzącym na otok pieczęci; pomiędzy otokiem a kolumnkami baldachimu bliżej nieokreślony motyw zdobniczy³⁹.
- I/11. Pieczęć opata mogińskiego Jana Stechera (1403–1426)⁴⁰ – majestatowa; odcisk w wosku czerwonym, w miseczce woskowej, zawieszony na pasku pergaminowym (1426 r.), pieczęć okrągła – ø 40 mm; legenda: minuskuła gotycka, s(*igillum*) fr(*atr*)[*is*] [*ioh*]anis abb(*at*)is · / claretumbe; w polu pieczęci postać opata w habicie i kapturze (?) na głowie, zasiadającego na tronie skrzyniowym oraz trzymającego w prawej ręce pastorał z krzywaśnią skierowaną do wewnątrz, a w lewej księgę przy piersi; opat znajduje się pod okazałym gotyckim baldachimem zbudowanym z trójłukowej arkady, wimperg, pinakli i żabek, wspartym na dwóch kolumnkach i zachodzącym na otok pieczęci; jego nogi oparte są na podnóżku, pod którym umieszczono dużą gotycką tarczę z herbem Trąby opata Jana, zachodzącą na otok pieczęci; widoczne rysy twarzy opata; w napis otokowy wpleciono wić roślinną⁴¹.

³⁶ M. Starzyński, *Katalog opatów...*, op. cit., s. 102–104.

³⁷ APW, Rep. 125, dok. perg. nr 256 (270) (1384 r.); ANK, Zbiór Pieczęci Luźnych, nr 86 (1389 r.?): zob. też: M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 40–41, il. 30; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie...*, op. cit., nr 525, s. 270.

³⁸ S. Puławski, op. cit., s. 136.

³⁹ ACM, dok. perg. nr 132; zob. też: *Diplomata monasterii...*, op. cit., nr 101, s. 85–86.

⁴⁰ M. Starzyński, *Katalog opatów...*, op. cit., s. 107–109.

⁴¹ AKKRL, dok. perg. nr 59; zob. też: M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 43, 90–91, il. 31.

- I/12. Pieczęć opata mogińskiego Pawła Paychbirnera (1426–1436)⁴² – piesza; odciski: w wosku czerwonym (1427 r.) i zielonym (lużny, 1426–1436), w miseczce woskowej, pierwszy zawieszony na pasku pergaminowym, wym. 61×38 mm; legenda: minuskuła gotycka, : *s(igillum) fr(atr)is pauli + abbatis mo(naster)y : claretumbe*; w polu pieczęci stojąca postać opata w habicie i kapturze na głowie, trzymającego w prawej ręce pastorał z krzywaśnią skierowaną na zewnątrz, a w lewej księgę przy piersi; opat stoi na dekorowanym postumencie w formie odwróconego trójkąta, pod okazałym gotyckim baldachimem zbudowanym z trójlukowej arkady, wimperg, pinakli i żabek, wspartym na dwóch kolumnach i zachodzącym na otok pieczęci; dobrze widoczne rysy twarzy opata; w napis otokowy wpleciono wić roślinną⁴³.
- I/13. Pieczęć opata mogińskiego Pawła Paychbirnera (1426–1436) – majestatowa; odcisk w wosku czerwonym, w miseczce woskowej, zawieszony na pasku pergaminowym (1431 r.), pieczęć okrągła – ø 40 mm; legenda: minuskuła gotycka, *s[.....]um abbatis * mon / astery * claretumbe*; w polu pieczęci postać opata w habicie i kapturze (?) na głowie, zasiadającego na tronie skrzyniowym oraz trzymającego w prawej ręce pastorał z krzywaśnią skierowaną do wewnątrz, a w lewej księgę przy piersi; opat znajduje się pod okazałym gotyckim baldachimem zbudowanym z trójlukowej arkady, wimperg, pinakli i żabek, wspartym na dwóch kolumnach i zachodzącym na otok pieczęci; jego nogi oparte są na podnóżku, pod którym umieszczono trójlistną palmetę, zachodzącą na otok pieczęci; widoczne rysy twarzy opata; w napis otokowy wpleciono wić roślinną⁴⁴.
- I/14. Pieczęć opata mogińskiego Mikołaja Ederera (1436–1439)⁴⁵ – piesza; odcisk w wosku czerwonym, w miseczce woskowej, zawieszony na pasku pergaminowym (1438 r.), wym. 60×38 mm; legenda: minuskuła gotycka, : *s(igillum) fr(atr)is nicolai abb(a)tis mo(naster)y : claretumbe*; w polu pieczęci stojąca postać opata w habicie i kapturze na głowie, trzymającego w prawej ręce pastorał z krzywaśnią skierowaną na zewnątrz, a w lewej księgę przy piersi; opat stoi na dekorowanym postumencie w formie odwróconego trójkąta pod okazałym gotyckim baldachimem zbudowanym z trójlukowej arkady, wimperg, pinakli i żabek, wspartym na dwóch kolumnach i zachodzącym na otok pieczęci; dobrze widoczne rysy twarzy opata; w napis otokowy wpleciono wić roślinną⁴⁶.

⁴² Idem, *Katalog opatów...*, op. cit., s. 110–111.

⁴³ APW, Rep. 55, dok. perg. nr 41 (105 a) (1427 r.); ANK, Zbiór Pieczęci Lużnych, nr 85 (1426–1436); zob. też: M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 41, il. 32.

⁴⁴ AKKK, dok. perg. nr 322.

⁴⁵ M. Starzyński, *Katalog opatów...*, op. cit., s. 112–113.

⁴⁶ ANK, dok. perg. nr 203; zob. też: M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 41, il. 33; *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506*, cz. 2, 3 i 4, Kraków 1882, nr 420, s. 550.

- I/15. Pieczęć opata koprzywnickiego Mikołaja Grota (1437–1450)⁴⁷ – piesza; odcisk w wosku zielonym, pierwotnie w miseczce woskowej, wpierw zawieszony na jedwabnych sznurkach z czerwonych i niebieskich nici, następnie luźny (1444 r.), wym. ok. 58×35 mm (zachowany fragment o wym. 55×35 mm); legenda: minuskuła gotycka, [...] [ab]batis / [n]icolai [...] + [co]pris[...]; w polu pieczęci stojąca postać opata w habicie, trzymającego w prawej ręce pastorał z krzywaśnią skierowaną na zewnątrz, a w lewej księgę przy piersi; opat stoi na podnóżku pod nieznacznie zatartym, okazałym gotyckim baldachimem, zbudowanym z pięciolukowej arkady, wimperg, pinakli i żabek, wspartym na dwóch kolumnkach; poniżej podnóżka umieszczono dużą gotycką tarczę z herbem Odrowąż opata Mikołaja, zachodzącą na otok pieczęci; fragmenty górnej części oraz lewego otoku pieczęci oderwane⁴⁸.
- I/16. Pieczęć opata mogińskiego Tomasza (1444–1461)⁴⁹ – majestatowa; odcisk w wosku czerwonym, w miseczce woskowej owiniętej pergaminem, zawieszony na sznurku z czerwonych (wypłowiałych) nici (1456 r.), pieczęć okrągła – ø 40 mm; legenda: minuskuła gotycka, s[.....]um * abbatis [...] / [...]; w polu pieczęci postać opata w habicie i kapturze (?) na głowie, zasiadającego na tronie skrzyniowym oraz trzymającego w prawej ręce pastorał z krzywaśnią skierowaną do wewnątrz, a w lewej księgę przy piersi; opat znajduje się pod okazałym gotyckim baldachimem zbudowanym z trójlukowej arkady, wimperg, pinakli i żabek, wspartym na dwóch kolumnkach i zachodzącym na otok pieczęci; jego nogi oparte są na podnóżku, pod którym umieszczono trójlistną palmetę, zachodzącą na otok pieczęci; widoczne rysy twarzy opata⁵⁰.
- I/17. Pieczęć opata jędrzejowskiego Mikołaja Odrowąża z Rębieszyc (1448–1496)⁵¹ – piesza; odciski: w wosku czerwonym (1462 r.) i zielonym (1480 r.), w miseczce woskowej, zawieszone na jedwabnym sznurku z czerwonych i niebieskich nici (1462 r.) oraz pasku pergaminowym (1480 r.), wym. 72×40 mm; legenda: minuskuła gotycka, * s(igillum) ... nicolai * abbatis monasterii andrewiensi(s); w polu pieczęci stojąca postać opata w szatach liturgicznych oraz infule na głowie, trzymającego w prawej ręce pastorał z krzywaśnią skierowaną do wewnątrz, a w lewej księgę przy piersi; opat stoi na podnóżku pod okazałym gotyckim baldachimem zbudowanym z pięciolukowej arkady, wimperg, pinakli i żabek, wspartym na dwóch kolumnkach i zachodzącym

⁴⁷ S. Puławski, op. cit., s. 136, 141–142.

⁴⁸ BCz, dok. perg. nr 473; zob. też: *Zbiór dokumentów małopolskich* (dalej: ZDM), t. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, nr 702, s. 146–149.

⁴⁹ M. Starzyński, *Katalog opatów...*, op. cit., s. 114–117.

⁵⁰ AKKK, dok. perg. nr 475; zob. też: M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 41–42, 90, il. 34.

⁵¹ W. Bukowski, op. cit., s. 194.

na otok pieczęci; poniżej podnóżka umieszczono dużą gotycką tarczę z herbem Odrowąż opata Mikołaja, zachodzącą na otok pieczęci⁵².

- I/18. Pieczęć opata koprzywnickiego Mikołaja Trebnic (1452–1474)⁵³ – piesza; odciski: w wosku ciemnozielonym (1468 r.) i czerwonym (1472 r.), w miseczce woskowej, zawieszona na jedwabnym sznurku z zielonych nici (1468 r.) oraz jedwabnych sznurkach z niebieskich, zielonych i białych nici (1472 r.), wym. 64×40 mm; legenda: minuskuła gotycka, *sigillum + abbatis nicolai [...]* *copris[...]*; w polu pieczęci stojąca postać opata w habicie, trzymającego w prawej ręce pastorał z krzywaśnią skierowaną na zewnątrz, a w lewej księgę przy piersi; opat stoi na podnóżku pod okazałym gotyckim baldachimem zbudowanym z pięciolukowej arkady, wimperg, pinakli i żabek, wspartym na dwóch kolumnkach i nieznacznie zachodzącym na otok pieczęci; poniżej podnóżka umieszczono motyw roślinny; w napis otokowy wpleciono wić roślinną⁵⁴.
- I/19. Pieczęć opata mogińskiego Piotra Hirszberga (1461–1475)⁵⁵ – piesza; odcisk w wosku zielonym (1471 r.), w miseczce woskowej, zawieszony na pasku pergaminowym, wym. 60×36 mm; legenda: minuskuła gotycka, *s(igillum) fr(atr)[is] [pe]tr[i] abb(a)tis mo(naster)y : claretumbe*; w polu pieczęci w połowie zatarta stojąca postać opata w habicie, trzymającego w prawej ręce pastorał z niezachowaną krzywaśnią; opat stoi na dekorowanym postumencie w formie odwróconego trójkąta pod częściowo zatartym gotyckim baldachimem zbudowanym z trójlukowej arkady, wimperg, pinakli i żabek, wspartym na dwóch kolumnkach i zachodzącym na otok pieczęci; w napis otokowy wpleciono wić roślinną⁵⁶.
- I/20. Pieczęć opata mogińskiego Marcina Matyspaska (1475–1488)⁵⁷ – piesza; odcisk w wosku zielonym (1488 r.), w miseczce woskowej, zawieszony na pasku pergaminowym, wym. 60×36 mm; legenda: minuskuła gotycka, *[s] [fris] m[ar]tini abb(a)[tis] mo(naster)y : claretumbe*; w polu pieczęci stojąca postać opata w habicie, trzymającego w prawej ręce pastorał z niezachowaną krzywaśnią, a w lewej księgę przy piersi (głowa opata wykruszona); opat stoi na dekorowanym postumencie w formie odwróconego trójkąta, pod częściowo

⁵² ACM, dok. perg. nr 208 (1462 r.); AGAD, dok. perg. nr 2638 (1480 r.); zob. też: *Diplomata monasterii...*, op. cit., nr 140, s. 128–129.

⁵³ S. Puławski, op. cit., s. 137, 139–140.

⁵⁴ AKKK, dok. perg. nr 518 (1468 r.); BU KUL, dok. perg. nr 2 (1472 r.); zob. też: *Nowy katalog dokumentów i listów Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*, oprac. A. Modlińska-Piekarz, Lublin 2012, nr 6, s. 33–34.

⁵⁵ M. Starzyński, *Katalog opatów...*, op. cit., s. 117–120.

⁵⁶ AUJ, dok. perg. nr 191; zob. też: M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 42, il. 35.

⁵⁷ Idem, *Katalog opatów...*, op. cit., s. 120–122.

zatartym gotyckim baldachimem zbudowanym z trójlukowej arkady, wimperg, pinakli i żabek, wspartym na dwóch kolumnkach i zachodzącym na otok pieczęci; w napis otokowy wpleciono wić roślinną⁵⁸.

I/21. Pieczęć opata mogińskiego Jana Taczela z Raciborza (1493–1503)⁵⁹ – piesza; odcisk w wosku czerwonym (1495 r.), w miseczce woskowej, zawieszony na pasku pergaminowym, wym. ok. 61×40 mm (zachowany fragment o wym. ok. 43×32 mm); legenda: minuskuła gotycka, [...] *m(a)g(ist)ri iohannis abba[...]* [...]; w polu pieczęci stojąca postać opata w habicie i kapturze na głowie, trzymającego w prawej ręce pastorał z krzywaśnią skierowaną na zewnątrz, a w lewej księgę przy piersi; opat stoi na postumencie w formie odwróconego trójkąta, pod zachowanym we fragmencie gotyckim baldachimem wspartym na dwóch kolumnkach (brak jego górnej części, widoczne jedynie wimpergi po bokach); znaczne fragmenty górnej i dolnej części oraz prawej strony pieczęci oderwane⁶⁰.

I/22. Pieczęć opata wąchockiego Piotra Borkowskiego (1504–1512)⁶¹ – piesza; odcisk w wosku zielonym, w miseczce woskowej, zawieszony na jedwabnym sznurku z zielonych i fioletowych nici (1504 r.), wym. ok. 57×34 mm (zachowany fragment o wym. 54×34 mm); legenda: minuskuła gotycka, [*si*]gillum · petri · ab[....] [...]; w polu pieczęci stojąca postać opata w habicie, trzymającego w prawej ręce pastorał z krzywaśnią skierowaną na zewnątrz, a w lewej księgę przy piersi; opat stoi na podnóżku pod okazałym gotyckim baldachimem zbudowanym z trójlukowej arkady, wimperg, pinakli i żabek, wspartym na dwóch kolumnkach i zachodzącym na otok pieczęci; w napis otokowy wpleciono wić roślinną; fragmenty dolnej części oraz prawego otoku pieczęci oderwane⁶².

Zmiany, jakie od połowy XIV wieku zaszły w przypadku pieczęci opatów cysterskich⁶³, widać również na powyższych pieczęciach z diecezji krakow-

⁵⁸ AUJ, dok. perg. nr 243; zob. też: M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 42, il. 36.

⁵⁹ Idem, *Katalog opatów...*, op. cit., s. 123–125.

⁶⁰ ACM, dok. perg. nr 225; zob. też: M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 42–43, il. 37; *Diplomata monasterii...*, op. cit., nr 154, s. 140–141.

⁶¹ M. Borkowska, *Z dziejów opactwa cystersów w Wąchocku*, Kielce 1998, s. 70–73.

⁶² AGAD, dok. perg. nr 1989.

⁶³ Są one dobrze widoczne na licznych pieczęciach opatów z: Łekna-Wągrowca, Lubiąży, Łądu, Henrykowa, Paradyża, Kamieńca, Rud, Byszewa-Koronowa, Pelplina, Jemielnicy, Krzeszowa. Zob. P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie... (cz. II)*, op. cit., s. 140–144, 146–147, 150–152, fot. 2–8; P. Wiszewski, *Średniowieczna śląska pieczęć...*, op. cit., s. 14, 18, 22–24, 27–28, fot. 7–9; idem, *Elementy natury...*, op. cit., s. 79–82; M. Hlebionek, op. cit., nr 191–192, s. 345–346, nr 202, s. 360, nr 207, s. 369; M. L. Wójcik, *Średniowieczne pieczęcie...*, op. cit., s. 408–411, fot. 1–3; idem, *Pieczęcie cy-*

skiej. Po pierwsze, pieczęcie opackie są większych rozmiarów niż wcześniejsze. Po drugie, w ich legendzie prawie zawsze widnieje imię właściciela pieczęci oraz słowo FRATER, co wynikało z wprowadzania do użytku od 1335 roku oddzielnej pieczęci konwentu⁶⁴. Pieczęć opata przestała zatem pełnić funkcję pieczęci całej wspólnoty klasztornej i w związku z tym nie musiała być już bezimienna. Słusznie jednak zauważył Paweł Stróżyk, że poprzez dodanie słowa FRATER z powrotem ideowo włączono przełożonego do wspólnoty mnichów, neutralizując tym samym swoiste prawne rozdzielenie opata i konwentu⁶⁵. Po trzecie, oprócz postaci opata z pastorałem i księgą⁶⁶ w wyobrażeniach pieczęci przełożonych pojawiają się dodatkowe elementy. Są to: herby rodowe; infuła (tylko w jednym przypadku); mikroarchitektura, czyli baldachimy gotyckie z wieżyczkami lub wimpergami, pinaklami i żabkami, wsparte na dwóch kolumnkach, pod którymi znajduje się opat; tron skrzyniowy; podnóżki, w tym dekorowany postument w formie odwróconego trójkąta; kaptur noszony przez opata na głowie; różne motywy zdobnicze, na przykład wici roślinne wypełniające tło pieczęci lub wplatanie w napisy otokowe, trójlistne palmety, przedmiot zbliżony kształtem do tarczy herbowej, romby z rozetkami pokrywające pole pieczęci.

Warto zauważyć, że na pieczęciach z drugiej połowy XIV wieku wymienione wyżej elementy występują jeszcze w ograniczonym zakresie, mają prostą formę, a ich ranga artystyczna jest niewielka. Dopiero później pojawiają się one liczniej i są bardziej ozdobne. Na pieczęciach z XV wieku można zaobserwować pewne dążenie do dekoratywności (na przykład poprzez wplatanie wici roślinnej w napisy otokowe w celu wzbogacenia ich wartości estetycznych⁶⁷, wypełnianie tła rombami z rozetkami, umieszczanie podnóżków pokrytych ornamentem) oraz do rozbudowywania mikroarchitektury (baldachimy gotyckie z dużą liczbą wimperg, pinakli, żabek). Był to wynik nie tylko częściowego odejścia cystersów od surowości i prostoty w ich twórczości artystycznej (między innymi z powodu wzrostu zamożno-

stersów jemielnickich..., op. cit., s. 33–35, fot. 1–3; Z. Zyglewski, op. cit., s. 145–147; D. Karczewski, op. cit., s. 139–140, ryc. 2–3.

⁶⁴ Tylko dwie pieczęcie są bezimienne. Używali ich opaci mogińscy: Paweł Psychbirner (nr I/13) i Tomasz (nr I/16). Natomiast na pieczęci nr I/21 przed imieniem opata umieszczono wyjątkowo tytuł magistra, który właściciel pieczęci, Jan Taczel z Raciborza, uzyskał w 1468 roku podczas studiów w Krakowie. Zob. M. Starzyński, *Katalog opatów...*, op. cit., s. 123.

⁶⁵ P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie... (cz. II)*, op. cit., s. 150.

⁶⁶ Tylko na jednej pieczęci opat nie trzyma księgi. Prawą rękę ma uniesioną w geście błogosławieństwa. Jest to pieczęć opata szczyrzyckiego Dionizego z 1353 roku (nr I/7).

⁶⁷ P. Wiszewski, *Elementy natury...*, op. cit., s. 81.

ści klasztorów)⁶⁸, ale także rozkwitu i upowszechniania w tym czasie w Polsce różnych form sztuki gotyckiej⁶⁹.

Poprzez zastosowanie dodatkowych elementów oraz zmiany w legendzie powyższe pieczęcie opatów oddawały majestat ich władzy duchowej nad wspólnotą mnichów i świeckiej nad poddanymi w o wiele większym stopniu niż pieczęcie z okresu do połowy XIV wieku. Przedstawiając postać przełożonego pod baldachimem oraz na podnóżku lub tronie, sygnalizowano wysoką godność i dostojęństwo właściciela pieczęci⁷⁰. Natomiast przez umieszczenie infuły na pieczęci opata jędrzejowskiego Mikołaja Odrowąża z Rębieszyc (nr I/17) podkreślono posiadanie przez niego uprawnień pontyfikalnych, które niewątpliwie zwiększyły jego rangę. Więcej informacji na temat występowania infuły na omawianych pieczęciach przedstawię w dalszej części artykułu. Trzeba również wspomnieć o herbach rodowych, które znajdują się jedynie na trzech pieczęciach: opata mogińskiego Jana Stechera (nr I/11), opata koprzywnickiego Mikołaja Grota (nr I/15) i opata jędrzejowskiego Mikołaja Odrowąża (nr I/17)⁷¹. Eksponując je, przełożeni ci manifestowali swoje wysokie, szlacheckie pochodzenie.

Z przedstawionego materiału sfragistycznego należy wyróżnić pieczęcie opatów mogińskich. Są one bardzo okazałe pod względem rozmiarów oraz wartości artystycznej. Największą jednak pieczęcią posługiwał się opat jędrzejowski Mikołaj Odrowąż (nr I/17 – wym. 72×40 mm). Jej wielkość oraz treść wyobrażenia (opat w infule, na podnóżku, pod baldachimem i z herbem rodowym) świadczą o tym, że pełniła ona znaczącą rolę w propagowaniu władzy, pozycji i pochodzenia Mikołaja Odrowąża. Ponadto, biorąc pod uwagę jakość wykonania, przedstawienie tej pieczęci może nawet przewyższa wizerunki na niektórych pieczęciach mogińskich.

Badając na podstawie pieczęci zakres władzy opatów cysterskich z diecezji krakowskiej, nie można pominąć ich podstawowego insygnium, czyli pastorału.

⁶⁸ Szeroko na ten temat w odniesieniu do klasztorów cysterskich z Europy Zachodniej zob. I. Eberl, *Cystersi. Historia zakonu europejskiego*, Kraków 2011, s. 179, 181–186, 330–336.

⁶⁹ H. Samsonowicz, *Złota jesień polskiego średniowiecza*, Poznań 2001, s. 237–267.

⁷⁰ G. Bandmann, *Baldachin, Ciborium*, [w:] *Lexikon der christlichen Kunst*, Bd. 1, Rom 1968, kol. 240; H. Laag, *Thron*, [w:] *Lexikon der christlichen Kunst*, Bd. 4, Rom 1972, kol. 305; S. Kobieltus, *Niebiańska Jerozolima. Od sacrum miejsca do sacrum modelu*, Warszawa 1989, s. 132–136; D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 2001, s. 371–372; zob. też: P. Wiszewski, *Średniowieczna śląska pieczęć...*, op. cit., s. 18, 22.

⁷¹ Być może herb rodowy znajdował się także na pieczęci opata wąchockiego Piotra Borkowskiego, znanej z odcisku z 1504 roku (nr I/22), którego dolna część nie zachowała się. Pochodził on bowiem z rodu Duninów i używał herbu Łabędź. Zob. M. Borkowska, op. cit., s. 70.

Widnieje on na każdej z omawianych pieczęci. Według tradycji w czasie sprawowania liturgii opat trzymał pastorał krzywaśnią skierowaną do wewnątrz (do siebie), co służyło podkreśleniu jego władzy tylko nad obszarem klasztoru. Zakrzywienie pastorałów biskupich było zwrócone w przeciwną stronę na znak władzy nad wszystkimi wiernymi diecezji. Zasady tej nie potwierdza jednak zachowany materiał ikonograficzny i sfragistyczny zarówno w odniesieniu do pastorałów biskupich, jak i opackich. Ponadto, nie znamy żadnego dokumentu, który sankcjonowałby prawnie kwestię trzymania pastorału⁷². W wyobrażeniach powyższych pieczęci również nie sposób odczytać żadnej reguły. Na jedenastu pieczęciach krzywaśń pastorału jest skierowana na zewnątrz (nr I/1, I/5, I/7–I/9, I/12, I/14, I/15, I/18, I/21, I/22), na siedmiu – do wewnątrz (nr I/3, I/4, I/10, I/11, I/13, I/16, I/17), a w przypadku czterech jest to trudne do określenia z powodu złego stanu zachowania (nr I/2, I/6, I/19, I/20). Istniała zatem duża dowolność w tym zakresie. Być może poprzez zwrócenie krzywaśni pastorału na zewnątrz opaci chcieli jeszcze bardziej podkreślić swoją wysoką pozycję w hierarchii kościelnej i społecznej. Równie dobrze jednak mogli nie mieć w tym żadnego celu. Wydaje się, że wystarczyła im sama obecność pastorału na pieczęciach, natomiast kierunek jego zakrzywienia był sprawą drugorzędną.

Jak wspomniano wyżej, opaci cysterscy mieli prawo do używania pastorału od początku istnienia zakonu⁷³. Inaczej rzecz przedstawiała się w odniesieniu do pozostałych elementów stroju pontyfikalnego, w tym tego najważniejszego, czyli infuły. Ich stosowanie wymagało uzyskania specjalnego papieskiego przywileju. Opaci cysterscy zaczęli go otrzymywać dopiero od końca XIII wieku. Opóźnienie to wynikało z ich początkowej niechęci do pontyfikalnych atrybutów, traktowanych jako elementy przepychu. Według św. Bernarda z Clairvaux roszczenie sobie przez opatów praw do biskupich przywilejów mogło być uznane za pychę. Cystersi dopiero w 1359 roku uzyskali ogólny przywilej papieski, potwierdzony w 1483 roku, który pozwalał na używanie insygniów pontyfikalnych. W praktyce posługiwali się nimi tylko ci przełożeni, którzy otrzymali na to odrębną papieską zgodę⁷⁴.

Wobec tego występowanie infuły na pieczęciach opackich świadczy o tym, że ich właściciele, a także ich następcy, dysponowali papieskim przywilejem

⁷² M. Stawski, op. cit., s. 379; A. Weiss, *Heraldyka kościelna*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Walkusz, Lublin 1993, kol. 730.

⁷³ Zob. przyp. 10.

⁷⁴ P. Stróżyk, *Symbole władzy opata...*, op. cit., s. 49; M. Stawski, op. cit., s. 379–380; M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 13–14, przyp. 21; zob. też: P. Szczaniecki, „Pontyfikalie” tynieckich opatów w średniowieczu, [w:] *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1976, s. 557–562. Na temat insygniów pontyfikalnych zob. K. Bogacka, *Insignia biskupie w Polsce. Pierścień, pektorał, infuła XI–XVIII w.*, Warszawa 2008; A. Pikulski, *Mitra. Studium historyczno-artystyczne*, Lublin 2002.

pontyfikaliów. Niewątpliwie znacznie rozszerzał on uprawnienia opatów. Zgodnie z nim mogli oni używać infuły, pierścienia oraz pozostałych insygniów biskupich zarówno w swoim klasztorze, jak i na terenie filii. Natomiast we wszystkich kościołach należących do nich mieli prawo do udzielania uroczystego błogosławieństwa⁷⁵. Eksponowanie infuły na pieczęciach służyło zatem manifestacji dodatkowych kompetencji opatów. W ten sposób pieczęcie informowały o zwiększeniu zakresu władzy ich właścicieli.

W przypadku pieczęci przełożonych cystersów z diecezji krakowskiej infuła widnieje na pewno tylko na dwóch pieczęciach opatów jędrzejowskich: Teodoryka z 1219 roku (nr I/1) i Mikołaja Odrowąża z Rębieszyc z 1462 i 1480 roku (nr I/17). Zaskakujące jest występowanie infuły na pierwszej z nich. Czy oznacza to, że opaci jędrzejowscy posiadali już wówczas prawo do używania pontyfikaliów? Wobec powyższego odpowiedź powinna być twierdząca. Jednak w tym wypadku sytuacja nie jest jednoznaczna. Z 1285 roku pochodzi bowiem pieczęć opata jędrzejowskiego Jana (nr I/2), na której wyobrażono przełożonego klasztoru prawdopodobnie bez infuły (pełną identyfikację utrudnia niezbyt dobry stan zachowania pieczęci). Jeśli opat jędrzejowski nie dysponował wtedy przywilejem pontyfikaliów, to dlaczego na pieczęci Teodoryka jego postać ukazano w infule? Według literatury przedmiotu do drugiej połowy XIII wieku żaden z polskich opatów cysterskich nie posiadał prawa do noszenia infuły⁷⁶. Trudno się temu dziwić, skoro do tego czasu nie otrzymali go także przełożeni cystersów z Europy Zachodniej⁷⁷. Możliwe są zatem dwa rozwiązania: albo Teodoryk uzyskał indywidualne papieskie zezwolenie na używanie pontyfikaliów, o ile w ogóle było to dopuszczalne w świetle prawa kanonicznego, albo umieszczenie infuły na jego pieczęci należy potraktować jako uzurpację, próbę podwyższenia rangi oraz manifestację uprawnień, które mu nie przysługiwały. W świetle tego, co wiadomo na temat opata Teodoryka, bardziej prawdopodobna wydaje się pierwsza możliwość.

Trzeba bowiem pamiętać, że mamy do czynienia z pieczęcią jednego z ważniejszych duchownych w Kościele polskim w pierwszej połowie XIII wieku, którego Maciej Zdanek zaliczył, obok opata tynieckiego Lutfryda i sulejowskie-

⁷⁵ Zob. przywilej używania insygniów pontyfikalnych opata mogińskiego Jana Stechera, otrzymany od (anty)papieża Jana XXIII w 1415 roku: *Diplomata monasterii...*, op. cit., nr 119, s. 100.

⁷⁶ M. Derwich, *Rola opata w koronacjach królów polskich*, [w:] *Imagines Potestatis. Rytuły, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X–XV w.*, red. J. Banaszkiewicz, Warszawa 1994, s. 39; P. Stróżyk, *Symbole władzy opata...*, op. cit., s. 49; idem, *Pieczęcie cysterskie... (cz. II)*, op. cit., s. 151.

⁷⁷ Najszybciej prawo do używania pontyfikaliów przyznano opactwom w Preuilly (1282 r.), Santes Creus i Poblet (1336–1337) oraz Cîteaux (1380 r.) i Clairvaux (1392 r.). Zob. M. Stawski, op. cit., s. 379–380.

go Willerma, do grona najwybitniejszych przełożonych klasztorów w ówczesnej Małopolsce⁷⁸. W okresie swych długich rządów opackich Teodoryk dał się poznać jako „dobry gospodarz, uznany arbiter, przewidujący polityk”⁷⁹. Opowiedział się za reformą Kościoła, podjętą na soborze laterańskim IV, zwołanym przez papieża Innocentego III w 1215 roku. Był (współ)adresatem licznych pism papieskich. Jest to tym bardziej ważne, że zarówno jego poprzednicy, jak i następcy na stanowisku opata jędrzejowskiego do początku XIV wieku nie pojawili się jako adresaci dokumentów Stolicy Apostolskiej. Prawdopodobnie więc uważano go w Rzymie za zręcznego dyplomatę, osobę zasługującą na zaufanie kurii. Ponadto Teodoryk aktywnie działał na polu politycznym. W walce o tron krakowski pomiędzy Bolesławem Wstydlwym a Konradem Mazowieckim konsekwentnie popierał tego pierwszego⁸⁰. W związku z powyższym papież mógł go nagrodzić przywilejem pontyfikaliów, choć jest to tylko przypuszczenie. Jego pieczęć niewątpliwie zasługuje na głębszą analizę w osobnym artykule.

Kiedy zatem opaci jędrzejowscy uzyskali prawo do używania insygniów pontyfikalnych? Niestety, nie zachował się dokument, który regulowałby tę kwestię, a kolejna i zarazem ostatnia znana pieczęć opacka pochodzi dopiero z 1462 roku (Mikołaja Odrowąza z Rębieszyc). Jak już wspomniano, postać przełożonego ukazano na niej w infule. Być może opaci jędrzejowscy dysponowali pontyfikaliami już około 1320 roku. Hipoteza ta jest oparta na informacji zawartej w *Rocznikach* Jana Długosza, dotyczącej koronacji Władysława Łokietka. Według kronikarza w koronacji uczestniczyło, oprócz arcybiskupa i dwóch biskupów, aż czterech opatów: „Thincziensi, Mogilnensi, Andrzejowiensi, Brzeszensi abbatibus, in pluvialibus et mitris infulatis”⁸¹. Opat jędrzejowski wystąpił więc *in pontificalibus*. Według Marka Derwicha nie oznacza to jeszcze, że posiadał on w tym czasie pontyfalia. Mogło być bowiem tak, że Długosz dodał je opatowi „na podstawie stanu sobie współczesnego” (działalność Długosza przypadła na opackie rządy w Jędrzejowie Mikołaja Odrowąza z Rębieszyc). Niewykluczone również, że przełożony jędrzejowski wystarał się u biskupa krakowskiego o udzielenie jednorazowego pozwolenia na użycie stroju pontyfikalnego podczas koronacji Łokietka⁸². Wątek ten wymaga dalszych badań.

Według niektórych badaczy infuła na głowie opata widnieje jeszcze na dwóch pieczęciach przełożonych cystersów z diecezji krakowskiej. Są to pie-

⁷⁸ M. Zdanek, op. cit., s. 65.

⁷⁹ Ibidem, s. 52, 67.

⁸⁰ Ibidem, s. 52–53, 59–65.

⁸¹ *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, Lib. 9, eds. S. Budkova et al., Varsaviae 1978, s. 108.

⁸² M. Derwich, op. cit., s. 35–36, 40.

częcie opatów: wąchockiego Jana I i koprzywnickiego Stefana z 1285 roku (nr I/4, I/3). Zachowały się one jednak w niezbyt dobrym stanie i nie można z pewnością stwierdzić, że postać opata występuje na nich w infule. W przypadku pierwszej pieczęci tak właśnie uznali Franciszek Piekosiński, Marek Derwich oraz ostatnio – także w odniesieniu do drugiej pieczęci – Marcin Hlebionek⁸³. Nie wiadomo zatem, czy przełożony klasztoru w Wąchocku – jak sugerowano w literaturze – był jednym z pierwszych opatów cysterskich z ziem polskich, który posługiwał się insygniami biskupimi (obok opatów sulejowskiego i oberskiego)⁸⁴. Poza tym nie wiemy, czy w ogóle średniowieczni zwierzchnicy klasztoru w Wąchocku mogli używać pontyfikałów. Na ostatniej znanej pieczęci opata wąchockiego z 1504 roku (nr I/22) postać przełożonego ukazano bowiem bez infuły. Inaczej rzecz przedstawia się z opatami z Koprzywnicy. Według księdza Stanisława Puławskiego uzyskali oni papieską zgodę na używanie insygniów pontyfikalnych w 1447 roku⁸⁵. Informację tę Puławski zaczerpnął z katalogu opatów koprzywnickich (tak zwanej *Kroniki koprzywnickiej*) z połowy XVII wieku, opartego w znacznej mierze na XV-wiecznej *Chronica antiqua*, a więc ze źródła o dużej wiarygodności⁸⁶. Wobec tego wskazanie roku 1447 należy uznać za wielce prawdopodobne. Jeśli jest to zgodne z prawdą, to musi dziwić brak infuły na pieczęci opata koprzywnickiego Mikołaja Trebnic, zachowanej przy dokumentach z 1468 i 1472 roku (nr I/18). Czyżby nie był on zainteresowany propagowaniem na pieczęci swych poszerzonych kompetencji?

Z podobną sytuacją spotykamy się w odniesieniu do klasztoru mogińskiego. Z klasztorów cysterskich z diecezji krakowskiej tylko w przypadku tego opactwa dysponujemy przywilejem pontyfikałów. W 1415 roku otrzymał go od (anty)papieża Jana XXIII opat mogiński Jan Stecher⁸⁷. Jednak na jego pieczęci z 1426 roku nie dostrzegamy infuły (nr I/11). W tym wypadku może to wynikać z faktu, że tłok pieczęci wykonano przed 1415 rokiem⁸⁸. Natomiast niezrozumiały jest brak infuły na pieczęciach następców Jana Stechera z okresu

⁸³ F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich*, op. cit., nr 189, s. 128; idem, *Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej...*, op. cit., nr 641, s. 4; M. Derwich, op. cit., s. 39; M. Hlebionek, op. cit., nr 86, s. 188, nr 94, s. 199.

⁸⁴ M. Derwich, op. cit., s. 39; P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie... (cz. II)*, op. cit., s. 151.

⁸⁵ S. Puławski, op. cit., s. 136.

⁸⁶ Katalog ten znajduje się w Archiwum Kapituły Katedralnej w Sandomierzu pod sygnaturą rkps 554. Zob. ibidem, s. 135–143, 164–167; *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu XIII–XX wieku*, oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2010, s. 216; zob. też: Z. Kozłowska-Budkowa, S. Szczur, op. cit., s. 7–8.

⁸⁷ Zob. przyp. 75.

⁸⁸ M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 14, 91.

średniowiecza (nr I/12–I/14, I/16, I/19–I/21)⁸⁹. Skoro mogli oni posługiwać się pontyfikacjami, to wydaje się oczywiste, że jednym z obszarów manifestacji tych uprawnień powinna być pieczęć. Czyżby więc opaci nie przykładali do tego wagi? Dla porównania, od momentu przyznania przełożonym klasztoru Cystersów w Rudach prawa do insygniów biskupich w 1510 roku na ich pieczęciach postać opata przedstawiano w infule⁹⁰. Przykład pieczęci opatów mogińskich, a także opata koprzywnickiego Mikołaja Trebnie, przy założeniu, że rzeczywiście używał on pontyfikaliów, pokazuje, że wyobrażenia średniowiecznych pieczęci przełożonych cysterskich nie zawsze odzwierciedlały zakres i przestrzeń sprawowanej przez nich władzy.

Kończąc ten wątek, należy dodać, że prawem do posługiwania się pontyfikacjami raczej nie dysponowali w średniowieczu opaci ze Szczyrzyca. Na ich pieczęciach z XVI wieku postać zwierzchnika klasztoru widnieje bowiem wciąż bez infuły. Są to pieczęcie Jana Janowskiego z 1560 roku oraz Piotra Borowskiego z 1576 roku⁹¹.

PIECZĘCIE KONWENTUALNE

Jak już wspomniano, od 1335 roku, na mocy decyzji papieża Benedykta XII i kapituły generalnej zakonu Cystersów, konwenty miały obowiązek posiadania własnej, okrągłej pieczęci (w odróżnieniu od ostroowalnej pieczęci opata) z wizerunkiem Matki Bożej⁹². Tym samym doszło do wzrostu ich znaczenia, podkreślenia roli, jaką pełniły w życiu opactw. W zasadzie dopiero w tym momencie konwent cysterski zaistniał w przestrzeni klasztornej jako podmiot prawny, od tej pory współpieczętujący dokumenty wystawiane przez opata⁹³.

Z okresu średniowiecza znanych jest siedem pieczęci konwentów cysterskich z diecezji krakowskiej. Poza jednym wyjątkiem wszystkie są okrągłe i o dość dużej średnicy. Oto ich opisy:

⁸⁹ Na pieczęciach Piotra Hirszberga (nr I/19) i Marcina Matyspaska (nr I/20) głowa opata jest zatarta bądź wykruszona. Można jednak z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że postać opata ukazano na nich bez infuły. Wynika to z tego, że pod względem kompozycji oraz układu postaci i dodatkowych elementów wyobrażenia te są niemal identyczne z przedstawieniami na pieczęciach Pawła Paychbirnera (nr I/12) i Mikołaja Ederera (nr I/14).

⁹⁰ M. L. Wójcik, *Średniowieczne pieczęcie...*, op. cit., s. 410–412.

⁹¹ BCz, dok. perg. nr 911 (1560 r.), 973 (1576 r.).

⁹² *Statuta Capitulorum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1789*, t. 3, Louvain 1935, s. 411, 415, 437; zob. też: P. Stróżyk, *Symbole władzy opata...*, op. cit., s. 45.

⁹³ Idem, *Pieczęcie cysterskie... (cz. II)*, op. cit., s. 149.

- II/1. Pieczęć konwentu mogińskiego I – ze sceną kultową; odcisk w wosku czerwonym, pierwotnie w miseczce woskowej, zawieszony na jedwabnych sznurkach z czerwonych i białych nici (1283 r.), pieczęć ostroowalna – wym. ok. 40×28 mm (zachowany fragment o wym. ok. 28×25 mm); legenda: prawie w całości uszkodzona, majuskuła gotycka, [...]TRO SIG [...]; w górnej części pola pieczęci nieznacznie zatarta postać Matki Bożej z Dzieciątkiem na lewej ręce, zasiadającej na tronie skrzyniowym flankowanym dwiema zwężającymi się ku górze wieżyczkami z otworami okiennymi; w dolnej części, zachowanej tylko we fragmencie, pod ostrołukową arkadą zarys głowy, prawdopodobnie opata; pomiędzy otokiem a wieżyczkami tronu motyw zdobniczy w postaci okręgów; pieczęć bardzo zniszczona; znaczne fragmenty dolnej i górnej części oraz prawej strony i lewego otoku pieczęci oderwane⁹⁴.
- II/2. Pieczęć konwentu szczyrzyckiego I – ze sceną kultową; odcisk w wosku czerwonym, w miseczce woskowej, zawieszony na jedwabnych sznurkach z fioletowych nici (1353 r.), wym. ø 39 mm; legenda: majuskuła gotycka, + S(*igillum*) * CO-NVENTVS * DE CIRICZ *; w polu pieczęci postać Matki Bożej z Dzieciątkiem, zasiadającej na tronie skrzyniowym; Dzieciątko stoi na tronie z lewej strony; Maria jest przedstawiona z nimbem wokół głowy, w welonie i częściowo zatartej sukni, a w prawej ręce trzyma ulistnioną gałązkę z kwiatami lilii (?); wokół głowy Dzieciątka nimb; w lewej ręce trzyma ono jakiś przedmiot, który uległ zatarciu⁹⁵.
- II/3. Pieczęć konwentu mogińskiego II – ze sceną kultową; odciski: w wosku barwy naturalnej (1375 r.) i zielonej (1391 r.; luźny, ostatnia ćwierć XIV w.), w miseczce woskowej, dwa zawieszane na pasku pergaminowym, wym. ø 38 mm; legenda: majuskuła gotycka, + S(*igillum*) * C / ONVENTVS * CLARETVMBE; w polu pieczęci stojąca na podnóżku postać Matki Bożej z Dzieciątkiem na lewej ręce; Maria jest przedstawiona w koronie na głowie, długiej sukni i płaszczu na ramionach zapiętym pod szyją, a w prawej ręce trzyma ulistnioną gałązkę zakończoną czterema kwiatami róży (?); wokół głowy Dzieciątka okazały nimb; po lewej stronie pieczęci wyłania się z otoku ręka trzymająca ozdobny pastorał z krzywaśnią skierowaną do wewnątrz i pokrytą żabkami; ponad Matką Bożą gotycki trójluk zwieńczony motywem architektonicznym wkomponowanym w otok pieczęci; widoczne rysy twarzy Marii i Dzieciątka; pole pieczęci wypełniają romby z rozetkami⁹⁶.

⁹⁴ ACM, dok. perg. nr 34; zob. też: M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 38, il. 23; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie...*, op. cit., nr 185, s. 126; *Diplomata monasterii...*, op. cit., nr 35, s. 28–29.

⁹⁵ AKKK, dok. perg. nr 131; zob. też: KDKK, cz. 1, nr 196, s. 250–251.

⁹⁶ ACM, dok. perg. nr 111 (1375 r.), 134 (1391 r.); ANK, Zbiór Pieczęci Luźnych, nr 81 (ostatnia ćwierć XIV w.); zob. też: M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 38–40, il. 24; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie...*, op. cit., nr 515, s. 266; *Diplomata monasterii...*, op. cit., nr 88, s. 72; nr 103, s. 87–88; M. Gumowski, *Handbuch der Polnischen Siegelkunde*, Graz 1966, taf. XL, nr 405, opis na s. 160, nr 61, s. 79.

- II/4. Pieczęć konwentu koprzywnickiego – ze sceną kultową; odciski: w wosku ciemnozielonym, w miseczce woskowej, zawieszzone na pasku pergaminowym (1390 r., 1391 r., 1552 r., 1563 r.), jedwabnym sznurku z zielonych i czerwonych nici (1420 r.), jedwabnym sznurku z zielonych nici (1468 r.) oraz pierwotnie na jedwabnych sznurkach z czerwonych i niebieskich nici (obecnie luźny, 1444 r.), wym. \varnothing 40 mm; legenda: majuskuła gotycka, + · S(*igillum*) · CONVENTVS · DE · COPRSIWNICIA ; w polu pieczęci postać Matki Bożej z Dzieciątkiem na lewej ręce, zasiadającej na (niewidocznym) tronie; Maria jest przedstawiona z okazałym nimbem wokół głowy, lekko przechylonej w stronę Dzieciątka, w koronie i obszernej szacie, w prawej ręce trzyma ulistnioną gałązkę zakończoną pięcioma kwiatami róży; wokół głowy Dzieciątka nimb; po lewej stronie pieczęci, obok Dzieciątka, ptak zrywający się do lotu; nad Marią i Dzieciątkiem zawieszono pofałdowaną kotarę⁹⁷.
- II/5. Pieczęć konwentu mogińskiego III – ze sceną kultową; odciski luźne: w wosku ciemnozielonym i barwy naturalnej, w miseczce woskowej, pierwotnie zawieszona na pasku pergaminowym (oba z drugiej połowy XV wieku), wym. \varnothing 40 mm; legenda: na banderoli obiegającej górną partię pieczęci, minuskuła gotycka, · si-gillum conu / entus · claretumbe ::; w polu pieczęci centralnie umieszczona postać Matki Bożej z Dzieciątkiem trzymanym oburącz; Maria jest przedstawiona w welonie i koronie na głowie oraz w obszernym płaszczu; stoi na półksiężycu z zarysem ludzkiej twarzy, a jej postać otacza promienista gloria (jest to wizerunek tak zwanej Niewiasty Apokaliptycznej); po prawej stronie pieczęci ukazano klęczącego na prawym kolanie anioła, trzymającego krzyż na wysokim drzewcu, a po lewej klęczącego oranta ze złożonymi rękami, zapewne opata mogińskiego, mniejszych rozmiarów niż Maria i zwróconego w jej stronę; orant jest przedstawiony w habicie i płaszczu na ramionach; nad jego postacią wylania się ręka trzymająca pastorał z zatartą krzywaśnią; widoczne rysy twarzy Marii i oranta; głowa Marii w koronie zachodzi na otok pieczęci⁹⁸.
- II/6. Pieczęć konwentu wąchockiego – ze sceną kultową; odciski: pierwszy w wosku ciemnozielonym, w miseczce woskowej, zawieszony na jedwabnym sznurku z zielonych i fioletowych nici (1504 r.), a drugi papierowy, na podkładzie z wosku czerwonego (1678 r.), wym. \varnothing 43 mm; legenda: minuskuła gotycka, [.] [....]en[.]s * mo(naster)y * wanho[...];o; w polu pieczęci postać Matki Bożej z Dzieciątkiem na lewej ręce, zasiadającej na dużym tronie z zatartą dekoracją;

⁹⁷ ACM, dok. perg. nr 132 (1390 r.), 133 (1391 r.); AKKK, dok. perg. nr 518 (1468 r.); AKKS, dok. perg. nr 42 (1420 r.); BCz, dok. perg. nr 473 (1444 r.), 893 (1552 r.), 926 (1563 r.); zob. też: F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie...*, op. cit., nr 482, s. 254–255; *Diplomata monasterii...*, op. cit., nr 101–102, s. 85–87; ZDM, t. 5, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, nr 1325, s. 244–246.

⁹⁸ AKKK, Zbiór Pieczęci Luźnych, nr 109 (odcisk w wosku ciemnozielonym); ANK, Zbiór Pieczęci Luźnych, nr 80 (odcisk w wosku barwy naturalnej); zob. też M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów...*, op. cit., s. 40, il. 25.

Maria jest przedstawiona w koronie i obszernej szacie, a w prawej ręce być może trzyma berło; nad głową Marii półokrągły łuk pełniący funkcję nimbu, uformowany z linii oddzielającej otok od wyobrażenia; pole pieczęci wypełnia ją gwiazdki⁹⁹.

- II/7. Pieczęć konwentu szczyrzyckiego II – ze sceną kultową; odcisk w wosku barwy naturalnej (ciemnej), zawieszony na sznurkach z czerwonych nici (1560 r.), wym. \varnothing 44 mm; legenda: minuskuła gotycka, + *s(igillum) · conuentus · de · ciri[cz]s [...]* · *s(an)c(t)e · marie*; w polu pieczęci stojąca postać Matki Bożej z Dzieciątkiem na lewej ręce; Maria jest przedstawiona w welonie i koronie na głowie, obszernym płaszczu, a w prawej ręce trzyma berło zwieńczone lilią heraldyczną; wokół głowy Dzieciątka nimb; głowa Marii w koronie zachodzi na otok pieczęci; pole pieczęci wypełniają duże sześcioramienne gwiazdki¹⁰⁰.

Przed wszystkim należy zwrócić uwagę na fakt, że konwent mogiński używał pieczęci przed 1335 rokiem (nr II/1). Jest to dosyć zaskakujące, ponieważ cystersi z reguły ściśle przestrzegali zarządzeń kapituły generalnej, na mocy których, jak wiadomo, dopiero w 1335 roku nakazano konwentom wykonanie własnych pieczęci. Czy mógł to być zatem efekt rozluźnienia dyscypliny oraz zmniejszenia kontroli opactw macierzystych nad filialnymi, do czego dochodziło w całym zakonie już w XIII wieku? Hipotezie tej przeczy jednak to, że niemal we wszystkich klasztorach cysterskich na ziemiach polskich najstarsze pieczęcie konwentualne pojawiły się właśnie po 1335 roku. Wyjątek stanowią dwa klasztory: żeński w Trzebnicy (około połowy XIII wieku) i męski w Kołbaczu (1299 rok)¹⁰¹. Z analogiczną sytuacją mamy do czynienia w przypadku klasztorów czeskich, z których jedynie Tišnov i Zbraslav używały pieczęci konwentu przed 1335 rokiem¹⁰². Warto dodać, że w XII i na początku XIII wieku niektóre konwenty posiadały pieczęcie, ale decyzją kapituły generalnej niszczone je¹⁰³. Konwent mogiński był więc jednym z nielicznych, które dysponowały pieczęcią przed 1335 rokiem. Odpowiedzi na pytanie, co o tym zdecydowało, powinny dostarczyć dalsze badania.

Z przejrzanego materiału dyplomatycznego wynika, że po prawej, ważniejszej stronie dokumentu przywieszano pieczęć opata, a po lewej – konwentu. W ten sposób przypominano o wyższej pozycji opata w klasztorze. Także w koroboracji dokumentów jest najpierw wymieniona pieczęć opata, a potem konwentu (na przykład: *abbatis et conuentus nostri predicti sigilla presentibus sunt appensa* – 1368 rok, Wąchock; *sigillum nostrum et nostri conuentus sunt*

⁹⁹ AGAD, dok. perg. nr 1989 (1504 r.), pap. nr 4434 (1678 r.).

¹⁰⁰ BCz, dok. perg. nr 911.

¹⁰¹ P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie... (cz. I)*, op. cit., s. 186–188.

¹⁰² Ibidem, s. 188–189.

¹⁰³ Idem, *Pieczęcie cysterskie... (cz. II)*, op. cit., s. 148.

appensa – 1420 rok, Koprzywnica; *Sigillis nostris Abbatiali et Conventuali subappensis* – 1462 rok, Wąchock)¹⁰⁴. Równie często nie podawano żadnego z dwóch właścicieli pieczęci, określając je wspólnym mianem „naszych”, czyli klasztornych (na przykład: *nostrorum sigillorum appensione* – 1353 rok, Szczyrczyc; *Sigilla nostri monastery praesentibus sunt appensa* – 1438 rok, Mogiła; *sigilla nostra presentibus sunt subappensa* – 1444 rok, Koprzywnica)¹⁰⁵.

Na każdej z powyższych pieczęci, zgodnie z postanowieniem kapituły generalnej zakonu, wyobrażono stojącą lub tronującą Matkę Bożą z Dzieciątkiem. Należy podkreślić, że kult Matki Bożej był charakterystyczną cechą pobożności cystersów. Kościołom klasztorным w pierwszej kolejności nadawano właśnie wezwanie maryjne (stąd też opactwa „szarych mnichów” zwyczajowo nazywano „klasztorami Marii”)¹⁰⁶. Było ono obowiązkowe u cystersów. Według ich statutów „omnes ecclesiae nostre [...] Sancte Marie fundentur ac decentur”¹⁰⁷. Powszechnie jednak funkcjonowało wezwanie podwójne, przy czym drugie najczęściej nawiązywało do lokalnego kultu¹⁰⁸. Pomimo to na omawianych pieczęciach, podobnie jak na innych średniowiecznych pieczęciach polskich konwentów cysterskich, nie występuje wizerunek drugiego patrona kościoła klasztorного¹⁰⁹. Generalnie bowiem w zakonie obowiązywał zakaz przedstawień figuralnych, początkowo rygorystycznie przestrzegany. Kult maryjny sprawił, że nie dotyczył on postaci Matki Bożej z Dzieciątkiem. Średniowieczna sztuka cystersów, a więc i pieczęcie konwentualne, oprócz podkreślania głównych ideałów zakonu, czyli ubóstwa, surowości i prostoty, mogła propagować kilka dozwolonych kultów, przede wszystkim maryjny i Eucharystii¹¹⁰. Skoro na każdej pieczęci konwentualnej wyobrażano tylko najważniejszego z patronów kościoła, którym zawsze była Matka Boża, to można przyjąć, że pieczęcie te w większym stopniu służyły manifestacji tego, co łączyło cały zakon cystersów, niż tego, co wyróżniało poszczególne klasztory. Elementem

¹⁰⁴ AKKK, dok. perg. nr 162 (1368 r.); AKKS, dok. perg. nr 42 (1420 r.); AGAD, dok. perg. nr 1858 (1462 r.).

¹⁰⁵ AKKK, dok. perg. nr 131 (1353 r.); ANK, dok. perg. nr 203 (1438 r.); BCz, dok. perg. nr 473 (1444 r.).

¹⁰⁶ H. Madej, *Cystersi. Sztuka sakralna*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, kol. 739–740; P. Wiszewski, *Średniowieczna śląska pieczęć...*, op. cit., s. 14–15.

¹⁰⁷ Cyt. za: Z. Kozłowska-Budkowa, S. Szczur, op. cit., s. 11, przyp. 26.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie... (cz. I)*, op. cit., s. 184–186, 190–193, ryc. 1–8; P. Wiszewski, *Średniowieczna śląska pieczęć...*, op. cit., s. 14–16, 20, fot. 3; idem, *Elementy natury...*, op. cit., s. 81; M. L. Wójcik, *Średniowieczne pieczęcie...*, op. cit., s. 412–413, fot. 6; idem, *Pieczęcie cystersów jemiełnickich...*, op. cit., s. 33, 36–37, fot. 5; Z. Zyglewski, op. cit., s. 154–155, fot. 13; D. Karczewski, op. cit., s. 143, ryc. 17.

¹¹⁰ J. Stożek, op. cit., kol. 734–735; H. Madej, op. cit., kol. 739.

wskazującym na dane opactwo była rzecz jasna legenda napieczętna, o której więcej opowiem poniżej.

Jak już wspomniano, na omawianych pieczęciach postać Marii występuje z Dzieciątkiem. Trzeba bowiem pamiętać, że dla cystersów kult Matki Bożej był w głównej mierze kultem pośredniczki prowadzącej do Chrystusa, a więc do doskonałości¹¹¹. Dlatego też na kilku pieczęciach Maria trzyma w prawej ręce ulistnioną gałązkę z kwiatami róży bądź lilii, które są jej atrybutami, ale mają również znaczenie chrystologiczne. W takim ujęciu symbolizują one nieśmiertelność i odrodzenie¹¹². Lilia uchodziła za wielkanocny kwiat zmartwychwstania¹¹³, a św. Bernard z Clairvaux dopatrywał się w pięciu płatkach róży symbolu pięciu ran Chrystusa¹¹⁴.

Za pomocą przedstawienia Matki Zbawiciela podkreślano jej opiekę, jako patronki kościoła klasztorного, nad wspólnotą zakonników¹¹⁵. Wszystkie dodatkowe elementy służyły wzmocnieniu przekazu, jaki niesło wyobrażenie napieczętna, oraz uwypukleniu treści ideowych z nim związanych. Ponadto ich zadaniem było podkreślenie godności i dostojęstwa Marii i Dzieciątka.

W przypadku pieczęci konwentualnych z diecezji krakowskiej legenda jest bardzo stereotypowa. Na jej treść składają się nazwa właściciela pieczęci oraz nazwa miejscowości, w której znajdował się klasztor. Niewielka liczba przekazywanych przez legendę informacji umożliwiała odbiorcy szybkie i precyzyjne zidentyfikowanie właściciela pieczęci. Jedynie na drugiej pieczęci konwentu szczyrzyckiego (nr II/7) podano jeszcze imię patronki kościoła klasztorного (*Sancte Marie*). Nie wiadomo natomiast, jaka była treść legendy na najstarszej pieczęci konwentu mogińskiego (nr II/1), gdyż zachowała się ona we fragmencie.

Z powyższych pieczęci niewątpliwie wyróżniają się te z konwentu mogińskiego. Oprócz wizerunku Matki Bożej z Dzieciątkiem pojawiają się na nich dwa ważne z punktu widzenia zakresu władzy elementy, których nie spotkamy na pozostałych pieczęciach konwentów cysterskich, także tych spoza diecezji krakowskiej (jest jeden wyjątek, który przedstawię poniżej). Są to: postać modlącego się mnicha, zapewne opata (nr II/1, II/5), oraz ręka trzymająca pastorał (nr II/3, II/5). Jak pamiętamy, pieczęcie konwentualne miały propagować ubóstwo i prostotę cystersów oraz kult maryjny. Stąd jedynym dopuszczalnym przedstawieniem była postać Matki Bożej z Dzieciątkiem wraz z atrybutami

¹¹¹ J. Stożek, op. cit., kol. 734.

¹¹² D. Forstner, op. cit., s. 192–193; M. Pastoureau, *Średniowieczna gra symboli*, Warszawa 2006, s. 112–113; W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 199–200, 361–362.

¹¹³ Ibidem, s. 200.

¹¹⁴ D. Forstner, op. cit., s. 193.

¹¹⁵ P. Wiszewski, *Średniowieczna śląska pieczęć...*, op. cit., s. 15.

i w różnych wariantach ikonograficznych (na przykład Hodegetria, Eleusa, Niewiasta Apokaliptyczna). Nie umieszczano postaci mnichów, gdyż, po pierwsze, mogło to być odebrane jako przejaw pychy, a po drugie, w szerzeniu kultu maryjnego wystarczyła postać Matki Bożej z Dzieciątkiem. Najwidoczniej konwent mogiński nie do końca stosował się do tych zasad, co po raz kolejny może świadczyć o dosyć swobodnym traktowaniu przez niego postanowień kapitły generalnej zakonu. Należy przypomnieć, że używał on pieczęci, zanim kapituła generalna zezwoliła konwentom na jej posiadanie. Od powyższego schematu odbiega również pieczęć konwentu lubiąskiego, znana z jednego odcisku z 1343 roku. Ukazuje ona stojącą Marię, otaczającą płaszczem zgromadzonych u jej stóp mnichów, a w jednej z bocznych arkad klęczącego opata z pastorałem, zwróconego w stronę Marii¹¹⁶. Warto zauważyć, że opactwem macierzystym dla cystersów z Mogiły był właśnie klasztor w Lubiążu¹¹⁷. Można przypuszczać, że nie pozostało to bez wpływu na odbiegające od reguły wyobrażenia pieczęci zarówno konwentu mogińskiego, jak i lubiąskiego.

Eksponując na swoich pieczęciach postać opata oraz/lub rękę trzymającą pastorał, konwent mogiński w o wiele większym stopniu niż inne konwenty z diecezji krakowskiej przypominał o dominującej pozycji opata w klasztorze oraz o jego władzy pasterskiej nad zakonnikami. Opat był przecież najważniejszym z mnichów, pierwszym z konwentu. Stąd wątpliwe, by na pieczęciach widniała postać innego zakonnika. W odniesieniu do pieczęci nr II/5 dodatkowo przemawia za tym umieszczenie ręki z pastorałem nad postacią mnicha. Tym samym na pieczęciach konwentu mogińskiego manifestowano także władzę przełożonego. Jest to dziwne dlatego, że temu celowi służyła pieczęć opacka. Czy zatem oznacza to, że władza opatów w klasztorze mogińskim oraz ich wpływ na mnichów były większe niż opatów w innych klasztorach cysterskich? Istnieje taka możliwość, ale trudno ją zweryfikować. Kwestia ta pozostaje nierozstrzygnięta.

Należy jeszcze zwrócić uwagę na symbolikę postaci opata oraz ręki trzymającej pastorał z pieczęci konwentu w Mogile. Na pieczęci nr II/5 przełożony klasztoru znajduje się w pozycji klęczącej. Tymczasem na pieczęci nr II/1 zachował się jedynie zarys głowy opata. Na obu pieczęciach opat jest zwrócony w stronę Matki Bożej. Przedstawienie to ukazuje jego żarliwą modlitwę kierowaną do Marii oraz pokorę wobec Niej¹¹⁸. W ten sposób podkreślono poboż-

¹¹⁶ Według Przemysława Wiszewskiego postacią klęczącą może być św. Benedykt. Wokół jego głowy nie widać jednak nimbu. Zob. *ibidem*, s. 16, fot. 3.

¹¹⁷ T. Kawka, H. Leszczyński, *op. cit.*, s. 99.

¹¹⁸ P. Mrozowski, *Kłęczenie w kulturze Zachodu Średniowiecznego: gest ekspiacji – postawa modlitewna*, „Kwartalnik Historyczny” 1988, t. 95, s. 53; J. C. Schmitt, *Gest w średniowiecznej Europie*, Warszawa 2006, s. 308.

ność i szczególne przywiązanie opata oraz wszystkich zakonników mogińskich, reprezentowanych na pieczęci przez postać przełożonego, do patronki kościoła klasztornego i związanej z nią kultu.

Natomiast wyłaniająca się ręka z pastorałem symbolizowała nie tylko władzę pasterską opata, ale również jego samego. Na najstarszych pieczęciach opackich, pochodzących z XII wieku, wyobrażano właśnie rękę trzymającą pastorał bądź postać opata od pasa lub w trzech czwartych z pastorałem. Później, na przełomie XII i XIII wieku, kapituła generalna dopuściła na pieczęciach opackich dwa motywy: rękę z pastorałem oraz postać stojącego opata z pastorałem. Z czasem dominujący stał się drugi motyw, a pierwszy niekiedy stosowano na pieczęci mniejszej opatów (*contrasigillum*), na przykład na okrągłej pieczęci z klasztoru w Byszewie-Koronowie, zachowanej przy dokumencie z 1288 roku¹¹⁹. Skoro w zakonie cystersów, szczególnie na początku, bardzo przestrzegano zakazu przedstawień figuralnych, to zrozumiałe jest, że na pieczęciach opackich czasem umieszczano elementy zastępujące postać przełożonego. Podobnie postąpiono około 1230 roku przy wykonywaniu płyty nagrobnej nieznanego opata w Wąchocku. Ukazano na niej pastorał na tle symetrycznej plecionki, otoczony majuskułowym napisem i bordiurą z wici palmetowej¹²⁰.

Biorąc pod uwagę wartość artystyczną, z pieczęci konwentualnych z diecezji krakowskiej wyróżnia się późnogotycka pieczęć konwentu mogińskiego (nr II/5). Jakość wykonania jej rozbudowanego wyobrażenia z okazałym wizerunkiem Niewiasty Apokaliptycznej jest bardzo wysoka. Pod tym względem dorównuje jej chyba tylko pieczęć konwentu wąchockiego (nr II/6). Z kolei nieco większych pieczęci od pozostałych używały konwenty w Szczyrzycu (nr II/7) i Wąchocku (nr II/6).

PODSUMOWANIE

Reasumując należy stwierdzić, że średniowieczne pieczęcie cysterskie z diecezji krakowskiej stanowią ważne i pożyteczne źródło w badaniach zarówno nad zakresem, jak i symboliką władzy opatów i konwentów. Już samo dysponowa-

¹¹⁹ P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie...* (cz. II), op. cit., s. 145, 148; I. Eberl, op. cit., s. 334.

¹²⁰ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 3: *Województwo kieleckie*, red. J. Z. Łoziński, B. Wolff, z. 2: *Powiat ilżecki*, inwentaryzację przeprowadzili O. Puciata, Z. Świechowski, Warszawa 1957, s. 34, fig. 65; J. Dobosz, L. Wetesko, *Wąchock*, op. cit., s. 337; Z. Świechowski, *Geneza ornamentu architektonicznego w architekturze cysterskiej Małopolski*, [w:] *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, M. Pobóg-Lenartowicz, Opole–Wrocław 1996, s. 296, il. 5; P. Stróżyk, *Symbole władzy opata...*, op. cit., s. 55, przyp. 94; H. Madej, op. cit., kol. 739.

nie pieczęcią przez opata i konwent mówi nam wiele o ich władzy w klasztorze. W przypadku opata tłok pieczęci był bowiem jednym z jego insygniów, symbolizującym władzę nad przestrzenią klasztoru. Natomiast konwent dopiero od 1335 roku mógł używać własnej pieczęci, czyli do tego momentu faktycznie nie funkcjonował jako podmiot prawny. Nakaz posiadania pieczęci przez każdy z konwentów oznaczał więc wzrost ich pozycji w opactwach.

Omówione pieczęcie wykonywano zgodnie z zarządzeniami kapituły generalnej zakonu. Miały one największy wpływ na ich wygląd. Pod tym względem pieczęcie te nie różnią się od innych pieczęci cysterskich z ziem polskich. Wyjątek stanowią pieczęcie konwentu mogińskiego (nr II/1, II/3, II/5). Pierwszej z nich używano, zanim kapituła generalna zezwoliła na to konwentom, a na dwóch pozostałych umieszczono nie tylko jedyne dopuszczalne przedstawienie, czyli postać Matki Bożej z Dzieciątkiem, ale również ważne dla badania zakresu władzy elementy, czyli postać modlącego się mnicha, zapewne opata, i/lub rękę trzymającą pastorał. Z jednej strony zatem jeszcze bardziej podkreślono władzę konwentu, bo postać opata oraz symbolizująca go ręka z pastorałem reprezentowały jakby całą wspólnotę zakonną, a z drugiej przypomniano o kluczowej roli opata w klasztorze oraz uwypuklono jego władzę pasterską nad mnichami. Trudno jednak stwierdzić, czy manifestowanie władzy przełożonego na pieczęciach konwentu mogińskiego przekładało się na większy niż w innych klasztorach wpływ opatów na podległych im zakonników.

Wielkość omówionych pieczęci, kolejność ich przywieszenia do dokumentów oraz treść legend i wyobrażeń napieczętnych w dużym stopniu odzwierciedlały zakres i przestrzeń władzy opatów i konwentów. Z elementów pieczęci jedynie barwa wosku nie odgrywała roli w kwestii manifestacji władzy. Pieczęcie opackie do około połowy XIV wieku były niewielkie, bezimienne i ze skromnym przedstawieniem (tylko postać opata w habicie, z pastorałem w prawej ręce i księgą w lewej). Poprzez używanie takich pieczęci opaci propagowali ideały monastyczne cystersów, czyli ubóstwo, surowość i prostotę. Cała ich postać na pieczęci symbolizowała właśnie te ideały. To oni bowiem mieli być wzorem cnót moralnych i duchowymi mistrzami dla pozostałych mnichów. Tym samym demonstrowali na pieczęciach swoją władzę duchową i pasterską nad wspólnotą klasztorną. W sposób szczególnie celowi temu służyło eksponowanie podstawowego insygnium opata, czyli pastorału. Widnieje on na każdej pieczęci opackiej. Kierunek jego krzywaśni ukazywano bardzo dowolnie, dlatego prawdopodobnie nie miał on większego znaczenia dla właścicieli pieczęci oraz określenia ich władzy. Dodajmy, że do 1335 roku pieczęć opacka pełniła funkcję pieczęci wszystkich zakonników w klasztorze, gdyż nie było jeszcze pieczęci konwentu (tylko w opactwie mogińskim występowała ona wcześniej).

W XIV wieku, w wyniku rozluźnienia dyscypliny w całym zakonie, osłabienia więzów pomiędzy klasztorami macierzystymi a filialnymi oraz powiększenia

się bogactwa klasztorów, cystersi częściowo odeszli od surowości i prostoty w swojej twórczości artystycznej, co nie pozostało bez wpływu na ich pieczęcie, także te z diecezji krakowskiej. Omówione pieczęcie opackie z okresu od połowy XIV wieku są przede wszystkim imienne (z wyjątkiem dwóch – nr I/13, I/16), dużo większe i bardziej ozdobne w porównaniu z wcześniejszymi pieczęciami (na szczególną uwagę zasługują pieczęcie opatów mogińskich z XV wieku i opata jędrzejowskiego Mikołaja Odrowąża z Rębieszyc – nr I/11–I/14, I/16, I/17, I/19, I/20). Poza postacią zwierzchnika klasztoru umieszczono na nich elementy podkreślające godność i dostojęństwo (baldachimy, podnóżki, tron skrzyniowy), uprawnienia pontyfikalne (infuła – na jednej pieczęci) oraz, w kilku przypadkach, szlacheckie pochodzenie opatów (herby rodowe). W ten sposób owe pieczęcie w większym stopniu niż te z okresu do połowy XIV wieku ukazywały majestat i splendor pełnionej przez opatów władzy duchowej w klasztorze i świeckiej nad poddanymi. Wynikało to również z faktu, że poprzez występowanie w legendzie imienia przełożonego nie były to już pieczęcie całej wspólnoty klasztornej, lecz indywidualne pieczęcie opatów. Należy zatem stwierdzić, że od połowy XIV wieku na wygląd pieczęci opackich z diecezji krakowskiej, a więc i na demonstrowanie za ich pomocą sprawowanej władzy, znaczny wpływ miały nie tylko postanowienia kapituły generalnej, ale także zmiany w podejściu cystersów do swoich pierwotnych ideałów.

Wyobrażenia omówionych pieczęci opatów cysterskich nie zawsze w pełni oddawały zakres ich władzy, czego przykładem są pieczęcie opatów mogińskich od 1426 roku (nr I/11–I/14, I/16, I/19–I/21) oraz być może pieczęć opata koprzywnickiego Mikołaja Trebnic z drugiej połowy XV wieku (nr I/18). Na pieczęciach tych stojącego opata nie przedstawiono w infule, choć ich właściciele dysponowali papieskim przywilejem na używanie insygniów pontyfikalnych (nie jest to jednak pewne w przypadku Mikołaja Trebnic). Trzeba pamiętać, że rezultatem otrzymania pontyfikaliów było poszerzenie kompetencji opatów. Trudno jednoznacznie wyjaśnić, dlaczego powyżsi przełożeni nie byli zainteresowani manifestowaniem na pieczęciach swych dodatkowych, niezwykle prestiżowych uprawnień.

Z odwrotną sytuacją mamy do czynienia w odniesieniu do pieczęci opata jędrzejowskiego Teodoryka z 1219 roku (nr I/1). Jego postać ukazano na niej w infule, choć następni opaci jędrzejowscy przynajmniej do około 1320 roku nie posługiwali się pontyfikaliami. Albo więc Teodoryk uzyskał indywidualną papieską zgodę na używanie infuły, albo jej umieszczenie na pieczęci należy uznać za uzurpację. Bardziej prawdopodobne wydaje się pierwsze rozwiązanie, ale nie można tego przesądzić.

Pieczęcie konwentów cysterskich z diecezji krakowskiej dostarczają istotnych informacji o ich władzy w obrębie opactw oraz o władzy duchowej. Poza konwentem mogińskim każdy z pozostałych dysponował pieczęcią po 1335 roku,

zgodnie z postanowieniami papieża Benedykta XII i kapituły generalnej zakonu. Od tej pory konwenty współpieczętowały dokumenty wystawiane przez opatów. Wcześniej nie miały takiej możliwości, czyli ich władza w klasztorach była dużo niższa. Jak wynika z przeprowadzonych badań, dla pieczęci konwentalnej (okrągłej) rezerwowano lewą stronę dokumentu, podczas gdy po prawej stronie przywieszano pieczęć opacką (przeważnie ostroowalną)¹²¹. Obrazuje to nadrzędną rolę opatów w stosunku do konwentów.

Na wszystkich omówionych pieczęciach konwentalnych obowiązkowo umieszczono wizerunek Matki Bożej z Dzieciątkiem, głównej patronki każdego kościoła klasztornego cystersów. W ten sposób podkreślano jej opiekę nad wspólnotą zakonników. Pieczęcie te służyły zatem propagowaniu charakterystycznego dla „szarych mnichów” kultu maryjnego oraz ich podstawowych ideałów, czyli ubóstwa i prostoty. Dlatego też nie występują na nich postaci zakonników (wyjątek stanowią pieczęcie konwentu mogińskiego – nr II/1, II/5). W tym wszystkim wyrażała się władza duchowa konwentów.

Warto jeszcze odnotować, że na pieczęciach konwentalnych, także tych spoza diecezji krakowskiej, przedstawiano tylko najważniejszego z patronów kościoła (Matkę Bożą). Wobec tego, biorąc pod uwagę samo wyobrażenie napieczętne, można zaryzykować twierdzenie, że bardziej manifestowały one to, co było wspólne dla zakonu cystersów, niż to, co wyróżniało każdy z klasztorów. Elementem odróżniającym opactwa była naturalnie legenda napieczętna. Wprawdzie jest ona stereotypowa, zawierająca niewielką liczbę informacji, ale właśnie dzięki temu odbiorca mógł szybko zidentyfikować właściciela pieczęci.

Średniowieczne pieczęcie cysterskie z diecezji krakowskiej przynoszą zatem różnorodne informacje o zakresie władzy opatów i konwentów. Dowodzą, że w tego typu badaniach nie należy pomijać pieczęci. Wnioski płynące z ich analizy mogą bowiem wydatnie wzbogacić naszą wiedzę na temat funkcjonowania klasztorów w średniowieczu.

¹²¹ Tylko pierwsza pieczęć konwentu mogińskiego (nr II/1) nie ma kształtu okrągłego – jest ostroowalna. Natomiast opaci mogińscy Jan Stecher (nr I/11), Paweł Paychbirner (nr I/13) i Tomasz (nr I/16) używali okrągłej pieczęci (Paweł Paychbirner posiadał także pieczęć ostroowalną – nr I/12).

MEDIEVAL CISTERCIAN SEALS FROM A DIOCESE OF KRAKOW AS A MATERIAL FOR HISTORICAL RESEARCH ON SCOPE OF REIGN BY ABBOTS AND CONVENTS

ABSTRACT

The main purpose of this article was to prove, that medieval seals from Cistercian monasteries in Diocese of Krakow (female convents did not occur here) can be found a reliable source of data in research on scope of reign by their owners, which are abbots and convents. Those are seals from five abbeys: Jędrzejów, Wąchock, Koprzywnica, Mogiła, Szczyrzyc. So far they have not been examined (except for Mogiła seals). The source material include 44 imprints from 29 seals. The research shows, that seals were usually made according to regulations of a General Chapter of Cistercian Order. In case of abbots seals, initially, they were small and nameless, with a picture of an abbot in a habit, holding baculus pastoralis and a book. By using them, abbots spreaded Cistercian ideals: poverty, austerity and simplicity. In this way they demonstrated their spiritual and pastoral reign over monks and secular over subjects. Even greater majesty has been displayed by seals since the second half of the XIV century. Their imprints include names, elements like canopy and footstool. Seals are much bigger and ornamented. However, seals didn't always show the full scope of reign. Mogiła seals from XV century pictured an abbot not wearing a mitre, although their owners could use it. According to a General Chapter almost every convent (excluding Mogiła) had seals after year 1335, increasing their position in a monastery. Every conventual seal had to hold a picture of Mother of God. Imprints didn't show monks (excluding Mogiła seals). Therefore seals were used to spread Saint Mary's cult and main Cistercian ideals. By doing that they expressed spiritual reign of convents.

KEYWORDS

Seal, monastery, cistercians, abbot, convent, monk, Mother of God, baculus pastoralis, mitre, scope of reign, iconography

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE I DRUKOWANE

1. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, dok. perg. nr 1858, 1989, 2638, pap. nr 4434.
2. Archiwum Kapituły Katedralnej w Sandomierzu, dok. perg. nr 42.
3. Archiwum Klasztoru Kanoników Regularnych Laterańskich w Krakowie, dok. perg. nr 59.
4. Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, dok. perg. nr 131, 162, 322, 475, 518; Zbiór Pieczęci Łużnych, nr 109.

5. Archiwum Narodowe w Krakowie, dok. perg. nr 203; Zbiór Pieczęci Luźnych, nr 80, 81, 85, 86.
6. Archiwum OO. Cystersów w Mogile, dok. perg. nr 34, 55, 111, 132, 133, 134, 208, 225.
7. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Klasztor Cystersów w Koronowie (zespół nr 437), dok. perg. nr 4, 6.
8. Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 55, dok. perg. nr 41 (105 a); Rep. 67, dok. perg. nr 14 (15); Rep. 125, dok. perg. nr 256 (270).
9. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, dok. perg. nr 191, 243.
10. Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, dok. perg. nr 2.
11. Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie (zbiory Fundacji XX. Czartoryskich), dok. perg. nr 62, 473, 893, 911, 926, 973.
12. *Diplomata monasterii Clarae Tumbae prope Cracoviam*, ed. E. Janota, Cracoviae 1865.
13. *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, Lib. 9, eds. S. Budkova et al., Varsaviae 1978.
14. *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*, cz. 1, Kraków 1874.
15. *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506*, cz. 2, 3 i 4, Kraków 1882.
16. *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. 2, Wrocław 1959.
17. *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 3, Poznań 1879.
18. *Statuta Capitulum Genaralium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1789*, t. 3, Louvain 1935.
19. *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, cz. 1, Lublin 1965.
20. *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.
21. *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. 5, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.

OPRACOWANIA

1. Bandmann G., *Baldachin, Ciborium*, [w:] *Lexikon der christlichen Kunst*, Bd. 1, Rom 1968.
2. Bogacka K., *Insignia biskupie w Polsce. Pierścień, pektorał, infuła XI–XVIII w.*, Warszawa 2008.
3. Bogacka K., *Pastorały w Polsce XI–XVIII w.*, Marki 2004.
4. Borkowska M., *Z dziejów opactwa cystersów w Wąchocku*, Kielce 1998.
5. Bukowski W., *Katalog opatów jędrzejowskich. Próba ustalenia chronologii*, [w:] *Cystersi w Polsce. W 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, red. D. Olszewski, Kielce 1990.
6. Daniluk M., Kiełtyka S., *Cystersi. Dzieje*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979.
7. Daniluk M., Leszczyński Z., *Cystersi. W Polsce*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979.
8. Derwich M., *Rola opata w koronacjach królów polskich*, [w:] *Imagines Potestatis. Rytuały, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X–XV w.*, red. J. Banskiewicz, Warszawa 1994.

9. Dobosz J., Wetesko L., *Koprzywnica*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, red. A. M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999.
10. Dobosz J., Wetesko L., *Wąchock*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, red. A. M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999.
11. Dobosz J., Wetesko L., *Jędrzejów*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, red. A. M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999.
12. Eberl I., *Cystersi. Historia zakonu europejskiego*, Kraków 2011.
13. Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 2001.
14. Gronowski M., *Insignia władzy opackiej i ich symbolika*, [w:] *Imago narrat. Obraz jako komunikat w społeczeństwach europejskich*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2002.
15. Gumowski M., *Handbuch der Polnischen Siegelkunde*, Graz 1966.
16. Hlebionek M., *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, Warszawa 2012.
17. *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu XIII–XX wieku*, oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2010.
18. Karczewski D., *Materiały do sfragistyki opactwa pelplińskiego*, [w:] *Pelplin. 725 rocznica powstania opactwa cysterskiego. Kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu*, red. D. A. Dekański, Pelplin–Tczew 2002.
19. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 3: *Województwo kieleckie*, red. J. Z. Łoziński, B. Wolff, z. 2: *Powiat ilżecki*, inwentaryzację przeprowadzili O. Puciata, Z. Świechowski, Warszawa 1957.
20. Kawka T., Leszczyński H., *Kacice-Mogiła*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, red. A. M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999.
21. Kobielt S., *Niebiańska Jerozolima. Od sacrum miejsca do sacrum modelu*, Warszawa 1989.
22. Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 1990.
23. Kozłowska-Budkowa Z., Szczur S., *Dzieje opactwa cystersów w Koprzywnicy do końca XIV wieku*, „*Nasza Przyszłość*” 1983, t. 60.
24. Kwiatkowska-Kopka B., *Ludźmierz-Szczyrzyc*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, red. A. M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999.
25. Laag H., *Thron*, [w:] *Lexikon der christlichen Kunst*, Bd. 4, Rom 1972.
26. Madej H., *Cystersi. Sztuka sakralna*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979.
27. Marszałska J. M., Graczyk W., *Opaci i przeorzy Klasztoru OO. Cystersów w Szczyrzycu od XIII do XX wieku*, Kraków 2006.
28. Mitkowski J., *Jan (2. poł. XIII w.)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962.
29. Moulin L., *Życie codzienne zakonników w średniowieczu (X–XV wiek)*, Warszawa 1986.
30. Mrozowski P., *Kłęczenie w kulturze Zachodu Średniowiecznego: gest ekspiacji – postawa modlitewna*, „*Kwartalnik Historyczny*” 1988, t. 95.
31. Niwiński M., *Średniowieczni opaci klasztoru wąchockiego*, Kraków 1931.
32. *Nowy katalog dokumentów i listów Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*, oprac. A. Modlińska-Piekarz, Lublin 2012.

33. Pastoureau M., *Średniowieczna gra symboli*, Warszawa 2006.
34. Piekosiński F., *Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej. Uzupełnienie*, Kraków 1936.
35. Piekosiński F., *Pieczęcie polskie wieków średnich*, część I: *Doba piastowska*, Kraków 1899.
36. Pikulski A., *Mitra. Studium historyczno-artystyczne*, Lublin 2002.
37. Puławski S., *Katalog czyli kronika Opatów XX. Cystersów w Koprzywnicy*, „Kronika Dyecezyi Sandomierskiej” 1911, R. IV.
38. Samsonowicz H., *Złota jesień polskiego średniowiecza*, Poznań 2001.
39. Schmitt J. C., *Gest w średniowiecznej Europie*, Warszawa 2006.
40. Szczaniecki P., „Pontyfikalia” tynieckich opatów w średniowieczu, [w:] *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1976.
41. Starzyński M., „Confraternitas cum monasterio de Mogila” – przyczynek do historii wrocławskiego klasztoru kanoników regularnych na Piasku w średniowieczu, „Rocznik Krakowski” 2006, t. 72.
42. Starzyński M., *Geschichte des Wappens der Cistercienserabtei in Mogila*, „Analecta Cisterciensia” 2012, nr 62.
43. Starzyński M., *Herby i pieczęcie opactwa i opata klasztoru Cystersów w Mogile. Tradycja i współczesność*, „Cistercium Mater Nostra. Tradycja – Historia – Kultura” 2010, nr 4.
44. Starzyński M., *Herby średniowiecznych opatów mogińskich*, Kraków 2005.
45. Starzyński M., *Katalog opatów mogińskich w średniowieczu*, „Nasza Przeszłość” 2003, t. 100.
46. Stawski M., *Benedykcyjność opata cysterskiego w średniowieczu*, [w:] *Pelplin. 725 rocznica powstania opactwa cysterskiego. Kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu*, red. D. A. Dekański, Pelplin–Tczew 2002.
47. Stożek J., *Cystersi. Duchowość*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979.
48. Stróżyk P., *Herby na pieczęciach cysterskich – wybrane zagadnienia*, [w:] *Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011.
49. Stróżyk P., *Herby na pieczęciach cysterskich. Tablice*, „Cistercium Mater Nostra. Tradycja – Historia – Kultura” 2012–2013, nr 6.
50. Stróżyk P., *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie – Wągrowcu (cz. I)*, „Studia i Materiały do dziejów Pałuk”, t. 4, red. A. M. Wyrwa, Poznań 2003.
51. Stróżyk P., *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie – Wągrowcu (część II)*, „Studia i Materiały do dziejów Pałuk”, t. 6, red. A. M. Wyrwa, Warszawa 2006.
52. Stróżyk P., *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie – Wągrowcu (cz. III)*, „Cistercium Mater Nostra. Tradycja – Historia – Kultura” 2012–2013, nr 6.
53. Stróżyk P., *Symbole władzy opata w przestrzeni klasztoru cysterskiego*, [w:] *Ingenio et humilitate. Studia z dziejów zakonu cystersów i Kościoła na ziemiach polskich*, red. A. M. Wyrwa, Poznań–Katowice–Wąchock 2007.
54. Szymoniak M., *Stan i perspektywy badań nad średniowiecznymi pieczęciami klasztorów męskich w diecezji krakowskiej*, [w:] *Źródła staropolskie i nauki pomocnicze historii*, red. J. Rogulski, Kraków 2013.

55. Świechowski Z., *Geneza ornamentu architektonicznego w architekturze cysterskiej Małopolski*, [w:] *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, M. Pobóg-Lenartowicz, Opole–Wrocław 1996.
56. Tabor D., *Iluminacje cysterskich kodeksów śląskich XIII wieku*, Kraków 2004.
57. Weiss A., *Heraldyka kościelna*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Walkusz, Lublin 1993.
58. Wiszewski P., *Elementy natury na wizerunkach wybranych średniowiecznych pieczęci śląskich*, [w:] *Człowiek i przyroda w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. W. Iwańczak, K. Bracha, Warszawa 2000.
59. Wiszewski P., *Średniowieczna śląska pieczęć klasztorna jako środek przekazu informacji (XIII – I połowa XVI w.)*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998.
60. Wójcik M. L., *Pieczęcie cystersów jemielnickich do połowy XVI wieku (z zespołu Rep. 85 Archiwum Państwowego we Wrocławiu)*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998.
61. Wójcik M. L., *Pieczęcie opatów rudzkich*, [w:] *Klasztor cystersów w Rudach. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej odbytej 7 czerwca 2008 r. w Rudach*, red. N. Mika, Racibórz 2008.
62. Wójcik M. L., *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich*, [w:] *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej. Materiały z konferencji naukowej odbytej w klasztorze oo. Cystersów w Krakowie Mogile z okazji 900 rocznicy powstania Zakonu Ojców Cystersów, Poznań–Kraków–Mogila, 5–10 października 1998*, red. A. M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000.
63. Zdanek M., *Opat Teodoryk i cystersi jędrzejowscy w I. połowie XIII wieku*, [w:] *Cystersi – Jędrzejów – Ziemia Jędrzejowska. Wspólne dziedzictwo*, red. K. Ślusarek, Jędrzejów–Kraków 2006.
64. Zyglewski Z., *Pieczęcie klasztoru cystersów w Koronowie*, „*Nasza Przeszłość*” 2001, t. 96.

